

ΠΕΡΙ ΣΟΥΠΡΕΑΛΙΣΜΟΥ
Η ΔΙΑΛΕΞΗ ΤΟΥ 1935

ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

ΥΨΙΚΑΜΙΝΟΣ

ΚΑΣΤΑΛΙΑ, 1935 - ΓΑΛΛΑΞΙΑΣ, 1962 - ΠΛΕΙΑΣ, 1974 - ΑΓΡΑ, 1980

ΕΝΔΟΧΩΡΑ

(1934-1937)

ΤΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟ, 1945 - ΓΑΛΛΑΞΙΑΣ, 1962 - ΠΛΕΙΑΣ, 1974 - ΑΓΡΑ, 1980

ΓΡΑΦΤΑ Ή ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

(1936-1946)

ΔΙΦΡΟΣ, 1960 - ΠΛΕΙΑΣ, 1974 - ΑΓΡΑ, 1980

ΑΡΓΩ Ή ΠΛΟΥΣ ΑΕΡΟΣΤΑΤΟΥ

«ΠΑΛΙ», Τεύχη 1, 2-3, 4, 1964 - ΓΥΨΙΔΙΟΝ, 1980

Ο ΔΡΟΜΟΣ

ΤΡΑΜ, 1974 - ΑΓΡΑ, 2007 (με ζωγραφική του Γιώργου Χατζημυζήλη)

ΟΚΤΑΝΑ

ΙΚΑΡΟΣ, 1980

ΑΙ ΓΕΝΕΑΙ ΠΑΣΑΙ Ή Η ΣΗΜΕΡΟΝ ΩΣ ΑΥΡΙΟΝ ΚΑΙ ΩΣ ΧΘΕΣ

ΑΓΡΑ, 1984

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΣ

τ. 1-8 - ΑΓΡΑ, 1990-1992

ΕΣ-ΕΣ-ΕΣ-ΕΡ ΡΩΣΣΙΑ

ΑΓΡΑ, 1995

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΡΩΣΣΙΑ

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΓΡΑ, 2001

ΖΕΜΦΥΡΑ Ή ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟΝ ΤΗΣ ΠΑΣΙΦΑΗΣ

ΑΓΡΑ, 1998, 2009

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΣ Ή

ΤΟ ΘΑΥΜΑ ΤΟΥ ΕΛΜΠΙΑΣΑΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΟΣΠΟΡΟΥ

ΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΝΙΚΟ ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟ

ΑΓΡΑ, 1999

ΜΙΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΣ ΙΔΕΟΥ ΨΥΧΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΝΕΥΡΩΣΕΩΣ

ΜΕ ΠΡΟΩΡΕΣ ΕΚΣΠΕΡΜΑΤΩΣΕΙΣ

ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΓΡΑ, 2001

Ο ΦΩΤΟΦΡΑΚΤΗΣ

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ

ΑΓΡΑ, 2004

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ, ΤΟΝ ΑΔΕΛΦΟ ΤΟΥ ΜΑΡΑΚΗ

ΚΑΙ ΤΗΝ ΜΗΤΕΡΑ

ΑΓΡΑ, 2008

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

ΠΕΡΙ ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ

Η ΔΙΑΛΕΞΗ ΤΟΥ 1935

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΓΙΩΡΓΗΣ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Ἀναζητήστε τὰ βιβλία τῶν Ἐκδόσεων Ἄγρα
στὴν ἱστοσελίδα μας
www.agra.gr

Ἐὰν ἐπιθυμεῖτε νὰ λαμβάνετε
τὸν Τιμοκατάλογο μας καὶ νὰ ἐνημερώνεστε
γιὰ τὶς νέες ἐκδόσεις καὶ τὶς ἐκδηλώσεις μας,
μπορεῖτε νὰ μᾶς ἀποστείλετε ὄνομα καὶ διεύθυνση.

Ὁ Ἄνδρέας Ἐμπειρῖκος τὸ 1935. Φωτογραφία Α. Πατρίδη.

ISBN 978-960-325-867-4

© 1998, 2009, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ Α.Ε.
Ζωοδόχου Πηγῆς 99, 114 73 Ἀθήνα
Τηλ. 210.7011.461 - FAX 210.7018.649
<http://www.agra.gr> - e-mail : info@agra.gr

καὶ

Λεωνίδας Ἐμπειρῖκος

‘Ο Α.Ε. στην Αθήνα τὸ 1931.

ΓΙΩΡΓΗΣ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ *

Τὸ Ἱστορικὸ

Τὸ Σάββατο 19 Ἰανουαρίου 1935 ἡ *Καθημερινή* ἀναγγέλλει ὅτι « τὴν προσεχῆ Παρασκευὴν καὶ ὥραν 7 1/4 μ.μ. θὰ δοθῆ εἰς τὴν Λέσχην Καλλιτεχνῶν¹ διάλεξις μετ’ ὁμιλητὴν τὸν κ. Α. Ἐμπειρῖκον καὶ θέμα “Περὶ Σουρρεαλισμοῦ”². Ἡ εἴσοδος θὰ ἐπιτραπῆ

* Θερινὰ εὐχαριστῶ τὸν ἀγαπητὸ φίλο κ. Λεωνίδα Ἐμπειρῖκο γιὰ τὴν ἀνεκτίμητη βοήθεια ποὺ προσέφερε κατὰ τὴ σύνταξιν τῆς παρούσας Εἰσαγωγῆς.

1. Λέσχη Καλλιτεχνῶν, Ἀτελιέ: Διάσημος χώρος, κέντρο τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν, στὴν ὁδὸ Καραγιώργη τῆς Σερβίας ποὺ ὀργάνωσε τὸ 1928 ὁ Περικλῆς Βυζάντιος (1893-1972) μαζί μετ’ ὁ γλύπτη Φωκίωνα Ρῶκ καὶ συνεργάτες τὸν Μ. Μαλακάση, τὸν Κ. Οὐράνη καὶ τὸν Δ. Μητρόπουλο.

2. « Σουρρεαλισμός », « συρρεαλισμός » ἢ « ὑπερρεαλισμός » ; Γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀπόδοσιν τοῦ γαλλικοῦ ὅρου *surrealisme* ἔχουν γραφεῖ ἀρκετά. Οἱ ὅροι « ὑπερρεαλιστής » καὶ « ὑπερρεαλισμός » (ὡς μετάφρασιν τῶν ἀντίστοιχων γαλλικῶν) ἐμφανίζονται στὴν Ἑλλάδα ἤδη ἀπὸ τὸ 1924, σὲ δύο σχετικὰ δημοσιεύματα τῆς

και εις μη μέλη». Τὴν ἐπόμενη Παρασκευή, 25 Ἰανουαρίου 1935, ἡ ἐφημερίδα ἐπανέρχεται καὶ ἀνακοινώνει ὅτι « Σήμερον Παρασκευὴν καὶ ὥραν 7 1/4 μ.μ. θὰ δοθῇ εἰς τὴν Λέσχην Καλλιτεχνῶν ἡ ἀναγγελθεῖσα διάλεξις τοῦ κ. Α. Ἐμπειρικοῦ “ Περὶ Συρρε-

Βραδυῆς (21 Σεπτ. « Ἡ λογοτεχνικὴ κίνησις στὴ Γαλλία » καὶ 25 Ὀκτ. « Ὁ ὑπερρεαλισμός. Ἐνας ὑπερρεαλιστής: ὁ Ἄνδρέας Μπρετόν »), βλ. I. M. Βούρτσης, *Βιβλιογραφία Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ (1935-1984)*, ΕΛΙΑ, 1984, 11. Ἡ λέξις « ὑπερρεαλισμός » ἐπανέρχεται σταθερὰ ἀνάμεσα στὸ 1924 καὶ τὸ 1931 σὲ κείμενα πολλῶν Ἑλλήνων κριτικῶν καὶ ποιητῶν (συμπεριλαμβανομένου τοῦ Δ.Χ. Μέντζελου, βλ. *παροικίω* σελ. 11, σημ. 2, καὶ σελ. 39, σημ. 1). Ὁ Ἐμπειρικός στὴ διάλεξι τοῦ 1935 χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο « συρρεαλισμός ». Τὸ ἴδιο κάνει καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος, στὴ συνέντευξι στὸν Κωστὴ Μπαστιά, « Φιλολογικοὶ περίπατοι. Μὲ τὸν κ. Α. Ἐμπειρικόν. (Συγγραφέα τῆς “ Ὑψικαμίνου ”). Διὰ τὸν συρρεαλισμὸν εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ζωὴν », *Καθημερινή*, 30 Μαρτίου 1936 (= Βούρτσης, *Βιβλιογραφία*, ὁ.π., 127-131). Ὡστόσο μετὰ τὴν ἐκδοσι τῆς *Ὑψικαμίνου*, καὶ τοὺς λοιδορισμοὺς, τὶς ὕβρεις καὶ τὶς χυδαίωτες ποὺ ἀκολούθησαν, οἱ ὄροι « συρρεαλισμός » καὶ « συρρεαλιστής » χρωματίζονται ἀρνητικὰ καὶ χρησιμοποιοῦνται ὀλοσδιόλου ἀπαξιωτικὰ (ὅπως καὶ σήμερα, ἄλλωστε). Τότε ὁ Καλαμάρης σὲ ἐπιστολή του στὸ περιοδικὸ (τοῦ Θαλῆ Ρητοριδῆ) *Νέα Φύλλα*, 3 (Μάρτης 1937) 54, προτείνει νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ὁμοῦδατες ὁ ἑλληνικὸς ὄρος « ὑπερρεαλισμός » σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τὸν σκωπτικὸ καὶ ξενόφερτο « συρρεαλισμὸ ».

αλισμοῦ”. Ἡ εἴσοδος θὰ ἐπιτραπῇ καὶ εἰς μη μέλη ». ¹
Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω ἀγγελίες τῆς *Καθημερινῆς*, ὅσες ἄλλες σχετικὲς πληροφορίες διαθέταμε μέχρι πρόσφατα γιὰ τὴν διάλεξι προέρχονταν εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, ποὺ ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς δύο φορές, εἴτε ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά Ἐλύτη, ποὺ ἦταν ἀνάμεσα στοὺς ἀκροατές. ² Ἔτσι στὸ κείμενο « Ἄμωρ-

Ἐνα χρόνον μετὰ σὲ μιὰ συνέντευξι τοῦ Ἐμπειρικοῦ στὸ περιοδικὸ *Ἐβδομάς* [τ. 576 (12 Ὀκτ. 1938) « Μιλοῦν οἱ ποιηταί. Ὁ κ. Ἐμπειρικός ἐξηγεῖ τὸν συρρεαλισμὸν του », 21-22] ὁ ποιητὴς χρησιμοποιεῖ πλέον τὸν ὄρο « ὑπερρεαλισμός » ἐνῶ ὁ συνομιλητὴς του Γ. Ρούσσος ἐπιμένει στοὺς ὄρους « συρρεαλισμός » καὶ « συρρεαλισμός ». Βλ. καὶ Σωτήρης Τριβιζάς, *Τὸ συρρεαλιστικὸ σκάνδαλο, Χρονικὸ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα*, Καστανιώτης, 1996, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

1. I. M. Βούρτσης, *Βιβλιογραφία*, ὁ.π., 65.

2. Μιὰ ἐπιπλέον μαρτυρία γι’ αὐτὴ τὴν διάλεξι, ποὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τὴν πρώτη ἀποτίμησή της, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιστολή τοῦ Καλαμάρη στὰ *Νέα Φύλλα*, ὁ.π., 58. Ἀναφερόμενος ὁ ἐπιστολογράφος στίς μέχρι τότε ἑλληνικὲς εἰδήσεις γιὰ τὸν ὑπερρεαλισμὸ, ἀφοῦ ἀποτιμῆσει θετικὰ τὴ « μελέτη » τοῦ Δ.Χ. Μέντζελου, δημοσιευμένη σὲ τρεῖς συνέχειες στὸ περιοδικὸ *Ὁ Λόγος* τὸ 1931 (1.7, 204-206, 1.8, 257-259 καὶ 1.9, 278-280), εὐχεται « νὰ δημοσιευθοῦν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερα οἱ δύο (sic) περὶ ὑπερρεαλισμοῦ διαλέξεις ποὺ εἶχε κάνει πρὸ δύο ἐτῶν ὁ Α. Ἐμπειρικός ».

Ἄμοϋρ» (γράφεται τὸ 1939 καὶ τοποθετεῖται «Ἐντὶ Προλόγου» στὰ *Γραπτὰ*, 1η ἔκδ. 1960)¹, ὁ Ἐμπειρικός ἀναφέρεται (ἐκτὸς τῶν ἄλλων) στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ, ὅπως ἐπίσης στὴν «πραγματικὴ» συμβολὴ ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος στὴ διάδοση καὶ στερέωση τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα. Ἡ διάλεξη τοῦ 1935 ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς πράξεις τοῦ Ἐμπειρικοῦ γι' αὐτὴ τὴ «στερέωση» τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ.² Ἀναλυτικότερα, σὲ αὐτὴ τὴν ἰδιότυπη ἀφήγησι τοῦ Ἐμπειρικοῦ μποροῦμε νὰ διακρίνουμε δύο διαδοχικὰ βήματα, δύο «ἡμέρες» τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας.

Ἡ πρώτη μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ «περίοδος ἐντατικῶν ἀναζητήσεων». Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ ποιητὴς, ποὺ ἀναζητᾷ «ἐναν ἀμεσώτερο καὶ πληρέστερο τρόπο ἐκφράσεως», ἀντικρίζει τὸν περίφημο καταρράκτη στὴν Ἑλβετία καὶ τὸ «θέαμα» τοῦ γεννᾷ «αἰφνιδίως

1. Ἀνδρέας Ἐμπειρικός, *Γραπτὰ ἢ Προσωπικὴ Μυθολογία (1936-1946)*, Ἄγρα, 1980, ἀπὸ ὅπου οἱ παραπομπές.

2. Οἱ ἄλλες δύο πράξεις τοῦ Ἐμπειρικοῦ εἶναι ἡ ἔκδοσι τῆς Ὑφικαμίνου τὸν Μάρτιο τοῦ 1935 καὶ ἡ «Ἐπίδειξι Σουρρεαλιστικῶν Ἔργων» στὸ σπίτι του ἀπὸ τίς 10 ὠς τίς 29 Μαρτίου 1936. Γι' αὐτὴ τὴν «Α' Διεθνή ὑπερρεαλιστικὴ Ἐκθεσι τῶν Ἀθηνῶν», βλ. Ἐλύτης, *Ἀνοιχτὰ Χαρτιά*, ὅ.π., 288-89 καὶ 277.

ΕΠΙΔΕΙΞΗ ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ

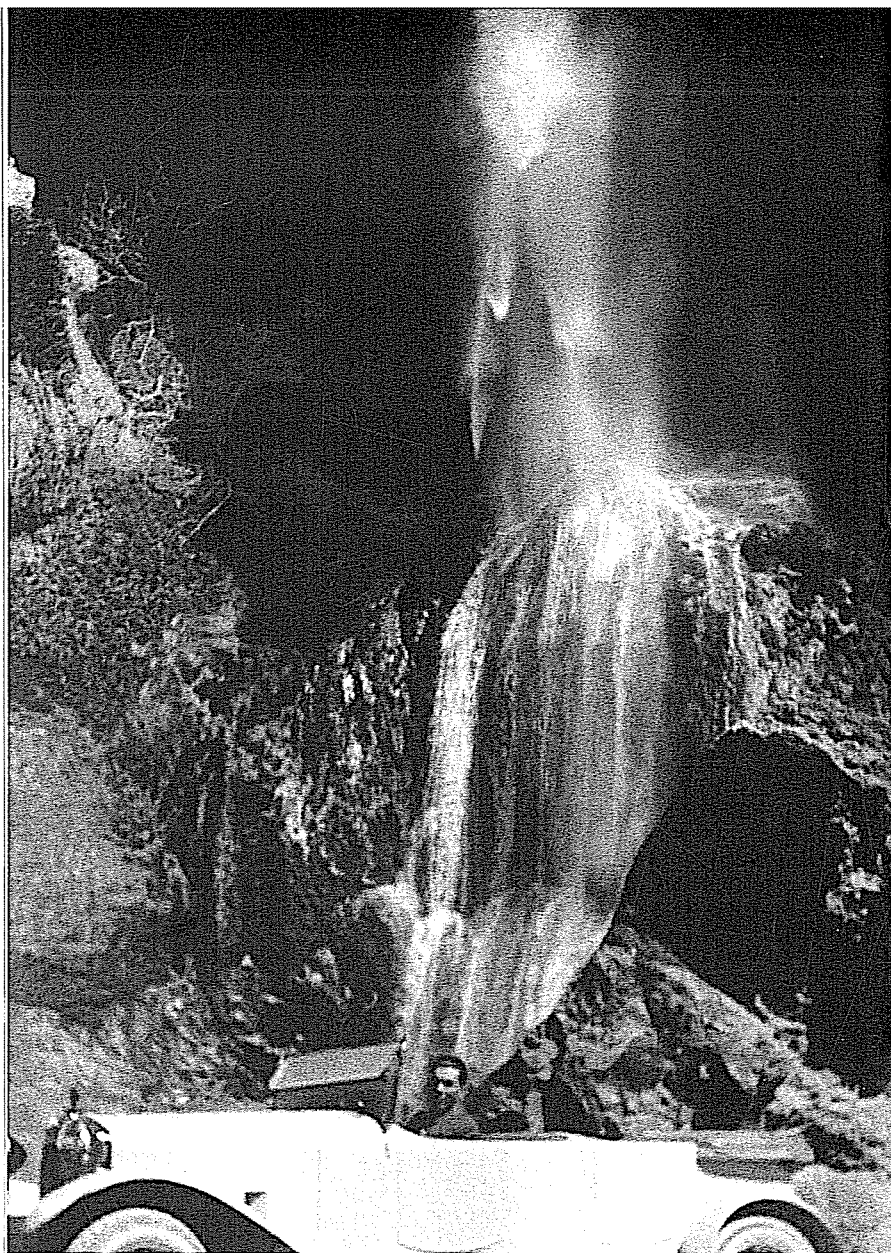
ἈΠΟ 8 ΜΑΡΤΙΟΥ — 29 ΜΑΡΤΙΟΥ 1936

ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΙΣ. ΣΟΦΙΑΣ ΠΛΘ. 6

(ΚΑΤΟΙΚΙΑ Ν. ΕΜΠΕΡΙΚΟΥ)

ΚΑΘΕ ΤΡΙΤΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑΚΗ

ΑΠΟ 6 Μ. Μ. ΜΕΧΡΙ 8 Μ. Μ.

μιά ιδέα », να συμπεριλάβει στα ποιήματά του « όλα σχεδόν τὰ στοιχεῖα ποὺ στὴν καθιερωμένη ποίησι, θεληματικά ἢ ἄθελά μας, ἀποκλείονται, ἢ μᾶς ξεφεύγουν. [...] Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ποὺ μοῦ γεννήθηκε ἡ ιδέα αὐτή, θέλησα νὰ τὴν ἐφαρμόσω κλπ.». ¹ Ἡ δεύτερη ἡμέρα ἦταν, ὅπως γράφει, ἡ ἐπαφή του μὲ τὸν ὑπερρεαλισμό. « Ποιός ξέρει, ἴσως ἔφαχνα ἀκόμη μέχρι σήμερα, ἂν ἡ συγκλονιστικὴ γιὰ μένα ἐπαφή μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ δὲν μοῦ ἄνοιγε τὰ μάτια. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη, μπορῶ νὰ πῶ, πὼς μονομιᾶς σχεδόν, διέκρινα ποῦ βρισκόταν ὁ δρόμος καὶ ρίχθηκα μὲ ἐνθουσιασμὸ [...] στὸ ρεῦμα τοῦ ἱστορικοῦ κινήματος ». Ὅμως προκειμένου νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἀποκάλυψη, ὁ ποιητὴς θὰ ἔχει βοηθοὺς τὴν ψυχανάλυση καὶ τὴν ἐγγεληνὴ φιλοσοφία. « Ἐδῶ πρέπει νὰ πῶ, πὼς μὲ βοήθησαν πολὺ στὴν ταχεῖα κατανόησι καὶ ἀφομοίωσι τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, ἀφ' ἑνὸς οἱ ψυχοαναλυτικὲς μου γνώσεις, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἤρχισα νὰ χρησιμοποιοῦ τὴν αὐτόμα-

1. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας. Γιὰ τὸν καταρράκτη, βλ. τώρα Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, *Γράμματα στὸν πατέρα, τὸν ἀδελφὸ του Μαρακή καὶ τὴν μητέρα [1921-1935]*, εἰσαγωγὴ-φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ἄγρα, Ἀθήνα 2009, 56, σημ. 1.

Ὁ Α.Ε. στὸν καταρράκτη, Ἑλβετία, 1929-1930.

το γραφή, γράφοντας πυρετωδῶς και με ἀληθινὸ πάθος νεοφωτίστου ποιήματα και κείμενα. Ἀργότερα (στά 1935) συνεχέντρωσα μερικὰ ἀπὸ τὰ πρῶτα μου ὑπερρεαλιστικά γραπτὰ και τὰ ἐτύπωσα με τὸν τίτλο Ὑψικάμινος. Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πρώτη πραγματικὴ ἐκδήλωσι και τὴν πρώτη πρᾶξι τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, ἀν ἐξαιρέσω μία διάλεξι πὸ ἐκάμα περὶ τοῦ κινήματος και τῶν ἐπιδιώξεῶν του τὴν ἀνοιξι τοῦ ἴδιου ἔτους». ¹

Περὶσσότερες εἶναι οἱ πληροφορίες πὸ δίνει ὁ Ἐμπειρῖκος γιὰ τὴ διάλεξι αὐτὴ στὴ συζήτησή του με τὴν Α. Σκαρπαλέζου. Ἐκεῖ, ἀναφερόμενος στὴν πνευματικὴ πορεία του τὰ χρόνια τοῦ μεσοπολέμου λέει ²: « Εἴχαμε σχηματίσει ἕνα μικρὸν κύκλον φίλων, ὁ Ἑλύτης, ὁ Καλαμάρης, λίγο ἀργότερα ὁ Ἐγγονόπουλος. Θέλαμε με τὸν Καλαμάρη, σὰν ὑπερρεαλιστές, νὰ βγάλουμε ἕνα περιοδικὸ δικό μας γιὰ νὰ μὴ συνεργαστοῦμε με τὰ παραδοσιακά. Θὰ τὸ λέγαμε Ὁ Θίασος.

1. Ἡ ὑπογράμμιση δική μας, βλ. και Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ἀνδρέας Ἐμπειρῖκος, ὁ ποιητὴς τοῦ ἔρωτα και τοῦ νόστου, « Κέδρος », 1983, 17, σημ. 4.

2. « Μάχομαι διὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔρωτα. Συνέντευξι με τὸν Α. Ἐμπειρῖκο », Ἡριανὸς 4 (Φλεβάρης-Μάρτης 1976) 15.

Δὲν ἔγινε. ¹ Συνεργάστηκα ἀρκετὰ ἀργότερα με τὰ Νέα Γράμματα. Τὸ 1935 ἔδωσα και τὴν πρώτην διάλεξι γιὰ τὸν ὑπερρεαλισμόν, εἰς τὴν Λέσχην Καλλιτεχνῶν, τὸ Ἄτελιέ, Καραγιώργη τῆς Σερβίας. Μίαν μῆσιν, μίαν εἰσαγωγὴν. Κράτησε πάνω ἀπὸ μία ὥρα. Τὸ Ἄτελιέ εἶχε κάνει ἀγγελίαν διὰ τοῦ τύπου. ² Ἦρθαν γύρω στά ἑκατὸν πενήντα με διακόσια ἄτομα. Ὅλιγοι ὁμως κατάλαβαν, οἱ περισσότεροι ἦσαν ἐναντίον. Ὁ Κατσιμπαλῆς τότε ἦτο κατά, ὁ Καραντώνης ἐπιφυλακτικὸς. Τὸ ὀγδόντα τοῖς ἑκατὸ τοῦ κοινου δυσμενέστατον». ³

1. Βλ. και Ὁδ. Ἐλύτης, Ἄνοιχτὰ Χαρτιά, Ἀθήνα 1974, 282 κ.έ. Στὸ τέλος τῆς διάλεξής του, ὁ Ἐμπειρῖκος, ὅπως θὰ φανεῖ και παρακάτω, ἀναφέρει ὅτι ὅσα εἶπε προέρχονται ἀπὸ ἕνα « μακρύτερο ἄρθρο » του, τὸ ὁποῖο οἱ ἐνδιαφερόμενοι θὰ μπορέσουν νὰ διαβάσουν ὀλόκληρο « τὸν μῆνα Ἰούνιο στὸ δεύτερο τεῦχος τοῦ περιοδικου "Σκοποὶ" τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτο τεῦχος θὰ κυκλοφορήσῃ ἐκτὸς ἀπροόπτου τὸν προσεχῆ Μάρτιο ». Προφανῶς κάτι « ἀπρόοπτο » συνέβη και τὸ περιοδικὸ, ὅπως ἔγινε και με τὸν Θίασο, οὐδέποτε κυκλοφόρησε.

2. Σύμφωνα με τὸν Λεωνίδα Α. Ἐμπειρῖκο εἶχαν τυπωθεῖ και προσκλητήριες κάρτες, πού, ὅπως πιστεύει, μερικὲς πρέπει νὰ σώζονται κάπου στά κατάλοιπα τοῦ ποιητῆ.

3. Τὸ πιθανότερον εἶναι πῶς τόσο ὁ Κατσιμπαλῆς ὅσο και ὁ Καραντώνης ἦσαν ἀνάμεσα στοὺς « βλοσυροὺς » ἄστοὺς πὸν παρakoλύθησαν τὴ διάλεξι. Πάντως ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ Ἐμπειρῖκου αὐτὸ δὲν προκύπτει με βεβαιότητα.

Τέλος, ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, πού, ἐπίσης, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀναζητᾷ ἐναγωνίως καινούργιους ποιητικούς δρόμους, μᾶς δίδει τὴ δική του ἐκδοχὴ τόσο γιὰ τὸν χρόνο, ὅσο καὶ γιὰ τὸν τίτλο τῆς διάλεξης: «... μπαίνοντας ὁ Φλεβάρης [1935], ἐκεῖ πού εἶχα ἀρχίσει νὰ αἰσιοδοξῶ, νὰ σου μιᾶ μικρὴ εἴδηση στὴν ἐφημερίδα, πού μὲ ἀναστάτωσε. “Μεθαύριον καὶ ὠραν 6 μ.μ. ὁ ποιητὴς κ. Ἀνδρέας Ἐμπειρῆκος θὰ ὁμιλήσει εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ “Ἀτελιέ”, μὲ θέμα: Ὑπερρεαλισμός, μιὰ νέα ποιητικὴ σχολή. Εἴσοδος ἐλευθέρη”. Δαιμονίστηκα. Ποιὸς ἦταν αὐτὸς ὁ οὐρανοκατέβητος πού μοῦ καταπατοῦσε τὰ οἰκόπεδα».¹ Ὁ Ἐλύτης τελικὰ παρακολουθεῖ τὴ διάλεξη καὶ μᾶς δίνει τὶς δικές του ἐντυπώσεις. «Τὴν ἄλλη μέρα, ἔγινε ἡ διάλεξη μπροστὰ σὲ μερικοὺς βλοσυροὺς ἀστουὺς πού ἄκουγαν, φανερὰ ἐνοχλημένοι, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κονδύλη καὶ τὸν Τσαλδάρη, ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι ἐνδιαφέροντες ἄνθρωποι στὸν κόσμο, πού τοὺς ἔλε-

1. Ἀνοιχτὰ Χαρτιά, ὁ.π., 276. Πιθανότατα ὁ Ἐλύτης ἀνακαλεῖ ἀπὸ μνήμης τὸ γεγονός καθὼς καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τίτλος τῆς διάλεξης διαφέρουν ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῆς Καθημερινῆς. Τὴν ἐπαύριο πάντως σπεύδει νὰ γνωρίσει τὸν Ἐμπειρῆκο καὶ ἐκθαμβὸς περιγράφει τὸν ποιητὴ ὡς «ἕνα πλάσμα περίπου μυθικὸ πού εἶχε φάει καὶ πιεῖ μὲ τοὺς Θεοὺς μου», ὁ.π., 278.

γαν Φρόνυτ ἢ Μπρετόν. Ἐλειπαν οἱ καλοὶ ἀγωγοὶ τῆς θερμότητος, οἱ νέοι. Παρ' ὄλ' αὐτὰ ὁ σπόρος εἶχε πέσει καὶ σὲ λίγο, μέσα στὴ χρυσὴ σκόνῃ τῆς ἀνοιξῆς πού ἔφτανε, ἀρχισαν νὰ μετεωρίζονται καὶ νὰ στίλβουν παράξενα ὀνόματα καὶ ὄροι πρωτάκουστοι: τὸ ὑποσυνείδητο, ἡ αὐτόματη γραφή, τὸ *hasard objectif*, τὰ *collages*, ἡ μέθοδος *paranoïaque critique*, τὸ *merveilleux* καὶ τὰ λοιπὰ» (Ἀνοιχτὰ Χαρτιά, ὁ.π., 279).¹

1. Γιὰ μιὰ ἱστορία τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ὑποδοχῆς τοῦ Ὑπερρεαλισμοῦ στὴν Ἑλλάδα, βλ. Σωτήρης Τριβιζιάς, *Τὸ σουρρεαλιστικὸ σκάνδαλο*, ὁ.π. Γιὰ τὶς «Δυσκολίες ἐνὸς ὑπερρεαλιστῆ τὸ σκληρὸ ἔτος 1935», βλ. Ἀλέξ. Ἀργυρίου, *Διαδοχικὲς ἀναγνώσεις Ἑλλήνων ὑπερρεαλιστῶν*, Γνώση, Ἀθήνα 1983, 121-131. Γιὰ κείμενα σχετικὰ μὲ τὸ κίνημα καὶ τὴν ἐμφάνισή του καὶ ὑποδοχὴ του στὴν Ἑλλάδα βλ. Φρ. Ἀμπατζοπούλου, ... *δὲν ἀνθῆσαν ματαίως*, Ἀνθολογία Ὑπερρεαλισμοῦ, Νεφέλη, Ἀθήνα 1980, καὶ Νάσος Βαγενάς, *Ἑλληνικὸς Ὑπερρεαλισμός*, ἐπιλογὴ κειμένων, Ρέθυμνο 1988. Πρόσθεσε Παντελὴς Βουτουρῆς, *Ἡ συνοχὴ τοῦ τοπίου, Εἰσαγωγή στὴν ποιητικὴ τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρῆκου*, Καστανιώτης, Ἀθήνα, 1997, καὶ Α. Ἀργυρίου, *Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ πρόσληψή της στὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Β', Ἀθήνα, 2001.

Τὸ χειρόγραφο

Αὐτὲς εἶναι ὅλες οἱ πληροφορίες πού εἴχαμε μέχρι πρόσφατα σχετικά μετὴ διάλεξη τοῦ 1935. Ὡστόσο πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἀνευρίσκεται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα κατάλοιπα τοῦ ποιητῆ, τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο τῆς διάλεξης.¹ Ἀποτελεῖται ἀπὸ 26+2² ἀπλὲς κόλλες τῆς ἀναφορᾶς τῶν 30 γραμμῶν, γραμμένες μετὴ μολύβι στὴ μιὰ ὄψη τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν 20ή, ὅπου στὴν πίσω σελίδα τῆς (*verso*) προστίθεται μιὰ παράγραφος σὲ δύο παραλλαγές.³ Τὸ χρο εἶναι πλήρες, ὅλες οἱ κόλλες ἔχουν ἀριθμηθεῖ (1-26), ἡ γραφὴ εἶναι ἀρκετὰ εὐανάγνωστη, οἱ διορθώσεις, οἱ προσθήκες καὶ οἱ διαγραφές εἶναι σχετικά λίγες, ἀν ἐξαιρέσουμε τὴ σελίδα 11, ἡ ὁποία ἔχει διαγραφεῖ κατὰ τὸ ἥμισυ.⁴ Στὴν κορυφὴ τῆς 1ης σελίδας ὑπάρχει σημείωση (πού

1. Περισσότερα, Ἀνδρέας Ἐμπειρικός, *Γράμματα στὸν πατέρα...*, ὁ.π., 12-14.

2. Μετὰ τὴ 10η σελίδα (φύλλο) καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν 11η παρεμβάλλονται οἱ σελίδες (φύλλα) 10α καὶ 10β.

3. Στὴ μέση τῆς 20ῆς σελίδας ὑπάρχει σχετικὴ παραπομπή (μετὴ διπλὸ βέλος) μετὴ κόκκινο μολύβι: «ὅπισθεν, περὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν».

4. Ἡ γλώσσα τῆς διάλεξης εἶναι ἀπλή, στρωτὴ δημοτικὴ,

μᾶλλον προστέθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων) μετὴ μικρότερα γράμματα: «Ἡ διάλεξη αὐτὴ ἐγίνε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1935 στὴν Αἴθουσα τῆς Λέσχης Καλλιτεχνῶν». Ἀκολουθεῖ ὁ τίτλος «Περὶ Σουρρεαλισμοῦ» καὶ ἡ προσφώνηση «Κυρίες καὶ Κύριοι». Στὸ τέλος τῆς 26ης σελίδας ὑπάρχει ἡ χρονολογικὴ ἐνδειξὴ «Ἀθήνα 25/1/1935».¹

διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰδιόμορφη καθαρεύουσα στὴν ὁποία ὁ Ἐμπειρικός συντάσσει τὴν ἴδια ἐποχὴ τὴν Ἑφικάμινο καὶ λίγο ἀργότερα τὸ «Ἀμοῦρ-Ἀμοῦρ» καὶ ἄλλα κείμενα τῶν *Γραπτῶν*. Δὲν εἶναι κἂν ἡ «μεικτὴ» γλώσσα γιὰ τὴν ὁποία θὰ μᾶς μιλήσει ἀργότερα. Ὑπάρχουν πάντως κάποιοι διπλοὶ γλωσσικοὶ τύποι, πού, ὡστόσο, δὲν διαταράσσουν τὸ γλωσσικὸ καὶ ὑφολογικὸ περιβάλλον τῆς διάλεξης, λ.χ. *κατάρθωσε, ἐφήρμοσε, θὰ ἔχωμε, διακρίνουμε, πουλιῶνται, νὰ παραδεχτῆ, διαλεχτικός, συντάχτης, ἐπεχταθῶ, ἐχτός, ποιήσης, ποιήσεως, πρὸς ἐπιτευξίν του, ἀνυπόταχτη, φτιαστό, πλέρια, χεροπιαστά, ἀναμφιβόλως, ὠργανωμένο, ὄργανωμένο, πρὶν ἀποκοιμηθεῖ, εἶχε ἀφομοιωθεῖ, νὰ ἐξωτερικευθῆ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού περιέλθει, ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού θὰ περιπέση, ἀπάνου ἀπὸ τίς τρικυμίες κ.ἄ.* Γιὰ τὴ γλωσσικὴ πορεία τοῦ Ἐμπειρικοῦ ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '20 καὶ ἐξῆς, βλ. πρόχειρα, *Γράμματα στὸν πατέρα...*, ὁ.π., 53 κ.ἑ. Εἶναι προφανές ὅτι καὶ ὁ ἐκδότης καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ ἀνὰ χείρας βιβλίου σεβάστηκαν τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ Ἐμπειρικοῦ. Σιωπηρῶς διορθώθηκαν τὰ ὅποια ὀρθογραφικὰ λάθη.

1. Ὁ Ι. Βούρτσος («Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Α. Ἐμπειρικοῦ καὶ

Ἀπομένει ὥστόσο τὸ ἐρώτημα ἂν ὁ Ἐμπειρικός διάβασε τὴ διάλεξή του ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ διαθέτουμε ἢ ἀπὸ κάποια δακτυλογραφημένη μεταγραφή, χωρὶς διαγραφές, προσθήκες καὶ ἀλλαγές. Τὸ ἐρώτημα δὲν εἶναι ρητορικό, ἀφοῦ μαζί μὲ τὸ χρο τῆς διάλεξης βρέθηκαν ἐπίσης, ἐκτὸς τῶν ἄλλων (βλ. παρακάτω), δύομισι δακτυλογραφημένες σελίδες ποὺ περιέχουν ἓνα μέρος τῆς ἀρχῆς τῆς.² Δὲν γνωρίζουμε ποτε ἀκριβῶς, οὔτε καὶ ἀπὸ ποιὸν ἄρχισε νὰ δακτυλογραφεῖται ἡ διάλεξη, οὔτε ἂν ὀλοκληρώθηκε ποτέ. Εἶναι ὅμως σαφές (ὅπως θὰ ἀναμέναμε ἄλλωστε) ὅτι στὸ δακτυλόγραφο κείμενο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ δύο-τριῶν λέξεων δὲν ὑπάρχουν διαγραφές ἢ διορθώσεις. Ἀντίθετα, αὐτὸ τὸ κείμενο βρίθεται ἀπὸ ὀρθογραφικὰ λάθη (« γένεση », « γεννεὰ » κ.ἄ.) τὰ ὁποῖα, χωρὶς

ἡ διάλεξη «περὶ σουρρεαλισμοῦ». Μιὰ ἀναδρομὴ στὶς μέρες τοῦ '35», *Μνήμη Α. Ἐμπειρικού, Ἐκδήλωση στὴν Ἄνδρο γιὰ τὰ δέκα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του*, Ἰψίλον, 1987, 83-92) ἀποπειρᾶται, μὲ βάση μετέπειτα κείμενα τοῦ Ἐμπειρικού, νὰ ἀνασυστήσῃ τὴ θεωρούμενη χαμένη διάλεξη τοῦ 1935. Γιὰ τὶς « Δυσκολίες ἐνὸς ὑπερρεαλιστῆ τὸ σκληρὸ ἔτος 1935 », βλ. Ἀλέξ. Ἀργυρίου, *Διαδοχικὲς ἀναγνώσεις...*, ὅ.π., 121-131.

2. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, « Κυρίες καὶ Κύριοι » ἕως τὸ σημεῖο « ἢ μὴ παραδοχὴ "τῶν καλῶς κειμένων" ».

ἀμφιβολία, δὲν θὰ ἔκανε ὁ Ἐμπειρικός. Ἀκόμη καὶ ὁ κρίσιμος ὅρος « σουρρεαλισμός » γράφεται πάντοτε (ὡς καὶ στὸν τίτλο), « σουεραλισμός »! Τὰ ἐρωτήματα λοιπὸν, ποῦ, μᾶλλον θὰ παραμείνουν ἀναπάντητα, εἶναι ποιὸς ἀνέλαβε τὴ δακτυλογράφηση τῆς διάλεξης καὶ ἂν ποτέ ὀλοκληρώθηκε.

Εἰδικότερα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δακτυλόγραφες σελίδες, βρέθηκαν στὸν ἴδιο φάκελο:

α) Ἡ πρώτη σελίδα μιᾶς ἄλλης ἐκδοχῆς τῆς διάλεξης, καθαρογραφημένη, χωρὶς διορθώσεις. Τὸ περιεχόμενο εἶναι παρόμοιο μὲ ὅσα λέγονται στὴν 1η σελίδα τῆς ὀλοκληρωμένης διάλεξης, ἂν ἐξαιρέσουμε δύο διαφορές: 1. Ἐλλείπει ἡ προσφώνηση « Κυρίες καὶ Κύριοι » καθὼς, ὅπως φαίνεται ἀμέσως παρακάτω, τὸ συντασσόμενο κείμενο χαρακτηρίζεται « ἄρθρο », τὸ ὁποῖο μάλιστα (θὰ) περιέχει τρία μέρη. « Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἁρθροῦ μου θὰ καταστήσει γνωστὰ ἱστορικῶς, τὰ κυριώτερα γεγονότα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν γένεση καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ περιφημοῦ κινήματος »¹ ὥστε καὶ « οἱ μὴ γνωρίζοντες » νὰ μπορέσουν νὰ παρακολουθήσουν εὐκολότερα ὅσα θὰ εἰπωθοῦν « στὸ δεῦτερο καὶ στὸ τρίτο μέρος ». Τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν μερῶν δὲν προσ-

1. Πβ. ὅσα ἀντίστοιχα λέγονται στὴ β' παράγραφο τῆς διάλεξης.

διορίζεται, αλλά συνάγεται από την όλη διάλεξη, όπως θα φανεί παρακάτω. 2. Υπάρχει ο υπότιτλος (για το 1ο μέρος) « Ιστορικόν του κινήματος ».

β) Έξι (6) χφ κόλλες αριθμημένες ως α (=8)¹, 26, 27, 28, 29 και 30. Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, για σελίδες του προσχεδίου τής διάλεξης που μάς αποκαλύπτουν πώς ο ποιητής σχεδίαζε αρχικά να συμπεριλάβει στο « άρθρο » του και όρισμένες σκέψεις σχετικά με την πολιτική διάσταση του υπερρεαλισμού, και ειδικότερα με το μείζον « πρόβλημα » (όπως το αποκαλεί), που δημιουργήθηκε με την προσάρτηση του Κινήματος « στο έρμα τής ΙΙΙ Διεθνούς » (Κομιντέρν 1919).

γ) Δώδεκα (12) χειρόγραφες σελίδες στα γαλλικά, χωρίς αριθμηση, με πολλές διαγραφές και διορθώσεις. Οι σελίδες αυτές περιέχουν 1. ένα προσχέδιο έπιστολής που ο Έμπειρικός σκόπευε να αποστείλει στον Α. Breton, με την όποια θα τον ένημέρωνε για τις απόψεις του σχετικά με την 3η Διεθνή, την Έπανάσταση και τον υπερρεαλισμό, και 2. Ένα προσχέδιο ενός έκτενεστερου κειμένου, με τον τίτλο « Le Surréalisme et la Révolution ».

1. Ο αρχικός αριθμός 8 έχει διαγραφεί και αντικατασταθεί με το γράμμα « α ».

1er projet qui
Cher Fernand Breton,
Jeune qui me reproche nous dit
Une réponse aux questions que nous nous sommes
Le surréalisme en tant que théorie et la pratique
par rapport à la révolution communiste est une
chose à dire et à dire que la théorie en tant
que application est déjà existante quand on
peut penser, et préciser la façon dont on passera
à l'application de la théorie dès qu'on
à l'application, mais pratique de celle-ci en ce qui
concerne la pratique elle-même dans le domaine
mais je tiens à dire quand nous en avons dit
mon avis aussi clairement que possible en
adoptant et en étant une véritable objection pour
supprimer ce qui est inutile et peut être aussi
dire qu'une manifestation d'ennemi cas

Προσχέδιο έπιστολής του Α.Ε. στον Άντρέ Μπρετόν.

Le Surréalisme et la Révolution
Le Surréalisme peut être utile à la 1re
phase de la Révolution sociale en tant que
potentiel révolutionnaire par excellence, il est pourtant
directement diamétralement opposé aux buts de
la révolution communiste. Théoriquement et théorique
ment considérés, les principes fondamentaux
du Surréalisme ne visent qu'à la réalisation
complète et absolue, par conséquent antisocialiste
et antihumaine de l'être humain, et la satis
faction de toutes les exigences du Surréalisme par les
voies les plus directement indirectes, ainsi que

Προσχέδιο κειμένου με τον τίτλο « Le Surréalisme et la Révolution ».

*Ύπερρεαλισμός, Κομμουνισμός
και Άνδρέας Έμπειρικός - 1935*

Ἡ σχέση τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ μὲ τὸν Κομμουνισμό καὶ τὴν Ἐπανάσταση εἶναι γνωστὴ καὶ πολυσυζητημένη. Ἀρχικά, στὸ τέλος τῆς λεγόμενης « ἠρωικῆς περιόδου τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ », ὁ Μπρετόν καὶ οἱ σύντροφοί του θεωροῦν ὅτι τὰ δύο Κινήματα δὲν μποροῦν παρὰ νὰ ἔχουν κοινούς στόχους. Ἀργότερα ὅμως τὰ πράγματα διαφοροποιοῦνται σὲ μεγάλο βαθμό, δημιουργοῦνται ρήξεις ἀνάμεσα σὲ ὑπερρεαλιστὲς ποὺ ἀποδέχονται τὴν πλήρη ἐξάρτηση τοῦ Κινήματος στὴν κομμουνιστικὴ πρακτικὴ, καὶ σὲ ὅσους διαφωνοῦν, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Μπρετόν καὶ ὀρισμένοι φίλοι του.¹ Ἡ κατάσταση γίνεται κρισιμότερη καὶ μὲ τὴ διαγραφή τοῦ Μπρετόν καὶ τῶν φίλων του ἀπὸ τὸ ΚΚΓ (1933) καί, δύο χρόνια ἀργότερα, μὲ τὴν ἀποπομπή τους, ἀπὸ τὸ γνωστὸ « Συνέδριο τῶν συγγραφέων γιὰ τὴν προά-

1. Στὴν 11η σελίδα τοῦ χφου (ὅπου ἡ μετάφραση τοῦ 1ου ἀποσπάσματος ἀπὸ τὸ Μανιφέστο τοῦ 1924) ὑπάρχει διαγραμμένη μιὰ παράγραφος στὴν ὁποία ὁ Ἐμπειρικός ἀναφέρεται στὶς πολιτικὲς τάσεις τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ. « Ὁ Σουρεαλισμός », γράφει, « ὅπως ὅλες οἱ ἐπαναστατικὲς παρατάξεις, εἶχε καὶ ἔχει, κέντρον, ἀριστερὴ καὶ δεξιὰ πτέρυγα ».

σπιση τῆς κουλτούρας » (Ἰούνιος τοῦ 1935), ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ.¹

Ὁ Ἐμπειρικός, ὅπως γνωρίζουμε σήμερα, ἔχει ἤδη ἐκθέσει τὶς ἀπόψεις του ὑπὲρ τοῦ κομμουνισμοῦ, ταυτόχρονα ὅμως ἔχει ἀφήσει νὰ διαφανεῖ ἡ ἀντιπολιτευτικὴ του στάση πρὸς τὸν ἄτεγκτο « ἐσωτερικὸ κανονισμὸ τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ». ² Ἡ ἀντίθεσή του μάλιστα γιὰ τὴν « προσάρτηση » τοῦ ὑπερρεαλι-

1. Περισσότερα γιὰ τὶς « Περιόδους » τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, τὴ σχέση του μὲ τὸ ΚΚΓ, τὴν ὑπαγωγή τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ Κινήματος « στὸ ἄρμα τῆς 3ης Διεθοῦς », τὴν « ὑπόθεση Ἀραγκόν », τὴ ρήξη τοῦ 1929, τὴ διαγραφή τοῦ Μπρετόν καὶ τῶν φίλων του ἀπὸ τὸ ΚΚΓ (1933) καὶ τὴν ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὸ « Συνέδριο τῶν συγγραφέων γιὰ τὴν προάσπιση τῆς κουλτούρας » βλ. στὰ οἰκεῖα κεφάλαια στὸν Maurice Nadeau, *Ἡ ἱστορία τοῦ Σουρρεαλισμοῦ*, 1η ἐκδοση Παρίσι, 1964, μτφρ. Ἀλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Πλέθρον, 1978.

Γιὰ τὰ συμβάντα στὸ Πρῶτο Συνέδριο τῶν Σοβιετικῶν Συγγραφέων στὴ Μόσχα τὸ 1934 καὶ τὴν καταδίκη τοῦ « μοντερνισμοῦ » βλ. πρόχειρα Mario Vitti, *Ἡ Γενιά τοῦ Τριάντα, ἰδεολογία καὶ μορφή*, Ἐρμῆς, 1977, 77 κ.έ.

2. Βλ. σχετικὰ, *Γράμματα στὸν πατέρα...*, ὅ.π., 253. Πβ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, « Σκηνὲς μελλοντικῶν γεγονότων, ἢ ὁ Θρίαμβος τοῦ ἱστορικοῦ μας ὕλισμοῦ (Μιὰ λαοθάλουσα ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ) », *Ὁ Πολίτης*, 58 (Νοέμ. 1998) 39-43.

σμού στην 3η Διεθνή ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν πεποίθησή του (πού διατηρεῖ σὲ ὅλη τὴ ζωὴ του) ὅτι ἔτσι τὸ Κίνημα θὰ χάσει « τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν του ». Πῶς εἶναι δυνατὸν, γράφει, νὰ συμβιβαστεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς « σουρρεαλιστικῆς δοξασίας [...] μὲ τὶς κατευθύνσεις τοῦ κόμματος, πού ἀποβλέπει σὲ προοδευτική, τμηματικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδεολογίας του, ὑπὸ αὐστηρότατον ἔλεγχον καὶ ἀτσαλένια πειθαρχία ». ¹ Ὅλα ὅσα λοιπὸν συμβαίνουν στοὺς κόλπους τοῦ Κινήματος (τὴν περίοδο πού συντάσσεται ἡ διάλεξι) ἀναστατώνουν καὶ στενοχωροῦν τὸν Ἐμπειρῖκο. Ἔτσι, μόλις ὁ Μπρετὸν ἀποβάλλεται ἀπὸ τὸ « Συνέδριο γιὰ τὴν κουλτούρα », ὁ Α.Ε. ἀνακουφισμένος τοῦ ἀποστέλλει στὶς 24.5.1935 τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ γνωστοποιεῖ ὅτι « προσχωροῦμε ἀνεπιφύλακτα καὶ μὲ ἀπέραντη χαρὰ στὴ δική σας ὀρθόδοξη ὑπερρεαλιστικὴ ὁμάδα ἐλπίζοντας παρ' ὅλα ταῦτα ὅτι ἀποδεχόμαστε ἀκόμη συμμαχία μὲ τὶς ἀρχὲς ψυχανάλυσης

1. Καὶ τὶς 6 σελίδες τοῦ ἀρχικοῦ Σχεδιάσματος τῆς διάλεξης καὶ τὰ συνευρεθέντα γαλλικὰ κείμενα τοῦ Ἐμπειρῖκου (βλ. ἀμέσως παρακάτω) μεταγράφει, ἐκδίδει καὶ σχολιάζει ὁ Νίκος Σιγάλας σὲ κείμενο πού πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ προσεχῶς. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ κείμενο (πού εὐγενικὰ ἔθεσε στὴ διάθεσή μου ὁ συντάκτης του) προέρχονται καὶ ὀρισμένα ἀποσπάσματα.

καὶ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ ἐκτὸς πλαισίου κόμματος τῆς Τρίτης Διεθνοῦς »! ¹

Ὅπως φαίνεται λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὶς ἔξι (6) ἑλληνικὲς καὶ τὶς δώδεκα (12) γαλλικὲς σελίδες πού ἀνευρίσκονται μαζὶ μὲ τὸ χειρόγραφο τῆς διάλεξης, ὁ Ἐμπειρῖκος σκόπευε νὰ ἀναπτύξει τὶς ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς του θέσεις-ἀντιρρήσεις σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ « πρόβλημα », τὸ κυριότερο, σκόπευε νὰ δώσει « μιὰ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα πού σχετίζονται σήμερα μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ ὡς θεωρία καὶ τὸν ὑπερρεαλισμὸ σὲ σχέση μὲ τὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση ». ² Κάποια στιγμή ὡστόσο ὁ Ἐμπειρῖκος ἔκρινε πῶς αὐτὲς οἱ

1. *Δέλεαρ*, 3 (Ἰούνιος 2001) 12. Στὴ φωτοτυπία τοῦ τηλεγραφήματος φαίνεται καθαρὰ ἡ ἡμερομηνία ἀποστολῆς τοῦ 25.5.35. Τὸ πιθανότερο ὅμως εἶναι νὰ κάνει λάθος ὁ Α.Ε. καὶ τὸ σωστὸ νὰ εἶναι 25.6.35. Τὸ συνέδριο γιὰ τὴν κουλτούρα γίνεται στὶς 20-25 Ἰουνίου 1935, καὶ συνεπῶς τότε θὰ πρέπει νὰ στέλνεται τὸ τηλεγράφημα. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ τηλεγράφημα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κατακλείδα τῆς διάλεξης, ὁ Ἐμπειρῖκος παραμένει ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τοῦ « διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ » ἀκόμη καὶ τὸ 1935. Ἐπιπλέον ἡ Κομμουντὲρ δοξολογεῖται στὸ θρυλικὸ ποίημα (Σεπτέμβριος 1933) « Τὸ θέαμα τοῦ Μπογιατιοῦ ὡς κινούμενου τοπίου ». Βλ. ἐπίσης « Σικηνὲς μελλοντικῶν γεγονότων... », ὅ.π.

2. Στὸ κείμενό του, ὁ Ν. Σιγάλας ἀναπτύσσει ἐν ἐκτάσει

ένδιαφέρουσες ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις του δεν θα μπορούσαν για πολλούς και διαφόρους λόγους να συζητηθούν στη διάλεξη. Έτσι περιορίζεται σε κάποιες νύξεις, επιφυλασσόμενος να αναπτύξει το θέμα του στο « μακρύτερο » άρθρο, που θα δημοσιευόταν κάποια στιγμή στο περιοδικό *Σκοποί*.

Περιεχόμενο και σημασία της Διάλεξης

Έχουμε ήδη αναφέρει ότι η διάλεξη (όπως δείχνει το σχεδιαζόμενο « άρθρο ») αναπτύσσεται σε τρία μέρη. Το πρώτο αφορά το ιστορικό του Κινήματος. Το περιεχόμενο και η εξέλιξη του υπερρεαλισμού

τις ιδεολογικές και πολιτικές απόψεις του Έμπειρικού αυτής τής εποχής, τις σχέσεις του και τη ρήξη του με τον « ὀρθόδοξο » Καλαμάρη, και την πρωτοποριακή και ἀδογματιστή στάση του. Ο Σιγάλας υποστηρίζει ότι αυτά τὰ ἀνεπεξέργαστα κείμενα (και οἱ 6 ἑλληνικές και οἱ 12 γαλλικές σελίδες) ἀποτελοῦν « ἐκδοχές » μιᾶς « πραγματείας » που σκόπευε νὰ συντάξει κάποια στιγμή ὁ Έμπειρικός γιὰ τὸ « πρόβλημα ». Ο Λεωνίδας Α. Έμπειρικός ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν ἐνδείξεις, μέσα ἀπὸ συζητήσεις τοῦ Α.Ε., ὅτι ἴσως ὁ Έμπειρικός ἐτοίμαζε ἕνα σχετικό ἄρθρο γιὰ τὸ γνωστὸ υπερρεαλιστικὸ περιοδικὸ *Minotaure*, τὸ ὁποῖο ἐξέδιδε ὁ Tériade με τὸν Albert Skira και ἦταν τὸ κύριο μέσο ἔκφρασης τοῦ υπερρεαλισμοῦ τὸ 1935.

εἶναι τὰ ὑπόλοιπα μέρη. « Πρὶν μποῦμε στὸ καθαυτὸ θέμα τῆς διάλεξής μου »¹, λέει ὁ Έμπειρικός, « θὰ σὰς κάνω γνωστὰ ἱστορικῶς και μερικὰ γεγονότα ποὺ ἔλαβαν χώρα πρὶν ἀπὸ τὴ γένεση τοῦ περίφημου κινήματος γιὰ νὰ παρακολουθήσετε εὐκολώτερα στὴν οὐσία, σὲ ὅσα ἔχουμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ περιεχόμενο και τὴν πολυτάραχη εξέλιξη τοῦ Σουρρεαλισμοῦ ».²

Στὴ διάλεξη ὡστόσο μποροῦν νὰ ἐντοπιστοῦν τέσσερις ἀρκετὰ εὐδιάκριτες ἐνότητες, τέσσερα συνεχόμενα θέματα. 1. Ἡ ἱστορία τοῦ Ντανταϊσμοῦ, οἱ σχέσεις και οἱ διαφορές του με τὸν ὑπερρεαλισμὸ (περίπου 9 ἀπὸ τὶς 28 σελίδες τοῦ χφου).³ 2. Ὁ Μπρετόν και ἡ ἀνακάλυψη τοῦ υπερρεαλισμοῦ, ὅπου και μεταφρασμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ Μανιφέστα τοῦ 1924 και τοῦ 1929 (σελίδες 5). 3. Ὁ υπερρεαλιστὴς ποιητὴς και τὸ υπερρεαλιστικὸ ποίημα (περίπου 5 1/2 σελίδες). 4. Ἡ

1. Στὸ χφου ἔχει διαγραφῆ ἡ φράση: « ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα διάγραμμα τοῦ Σουρρεαλισμοῦ και τῆς πολυτάραχης εξέλιξής του ».

2. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μας. Ὑπάρχει στὸ σημῆιο αὐτὸ μιὰ συντακτικὸν τύπου σύμφυση, ὅπως πιστεύουμε. Ἡ φυσικότερη διατύπωση θὰ ἦταν « νὰ παρακολουθήσετε εὐκολώτερα τὴν οὐσία, ὅσα » κλπ.

3. Σχεδὸν ὀλόκληρη ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χφου ἀποτελεῖ Εἰσαγωγὴ στὸ θέμα.

ποίηση ως ενέργεια και ζωή, Σουρρεαλισμός και Έπανάσταση (περίπου 71/2 σελίδες). Εύκολα ωστόσο αυτές οι τέσσερις ενότητες μπορούν να συμπυκνωθούν σε τρία μέρη καθώς στην ουσία οι ενότητες 2 και 3 αφορούν το περιεχόμενο και τη φύση του υπερρεαλισμού.

Η 1η ενότητα αφορά την ιστορία της γενέσεως του υπερρεαλιστικού Κινήματος, μετά τον θάνατο « του ντανταϊσμού κατά το 1922 από εξέλιξη », που άφησε πίσω του « ένα έργο θετικό του όποιου την σημασία κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ». Αρχικά εκτίθενται τα κύρια γνωρίσματα του ντανταϊσμού, « ενός φιλολογικού αναβρασμού » και « μιᾶς πνευματικής ανταρσίας », που γεννήθηκε στην Ευρώπη « μέσα στο μακελειό και στο χάος του πολέμου ». Μετά ακούμε τὰ σχετικά με τὴ δράση τῶν ντανταϊστῶν στὸ Παρίσι τὸ 1919-20, γιὰ τὴν ποιητικὴ τοῦ Τριστάν Τζαρά και ἔχουμε μιὰ σύγκριση τῶν δύο κινήματων. Ὁ Ἐμπειρικός ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ ντανταϊσμός, ὅπως ἀργότερα και ὁ Ὑπερρεαλισμός, ἀποτελεῖ « μιὰ φρενιασμένη προσπάθεια ὄχι μόνο λυτρωμοῦ ἀπὸ ζυγούς και κανόνες ἀκαδημιῶν, μὰ και ἐνθερμὴ ἐκδήλωση πόθου πλήρους ζωῆς και ἀρνηση ὑποταγῆς σὲ οἰονδήποτε εἶδος θανάτου. Και τὰ δυὸ κινήματα ξεχειλίζουν και πᾶνε πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια στὰ ὁποῖα περιορί-

ζονται συνήθως οἱ πνευματικὲς ἀναστατώσεις ». Ὅμως ἡ μεγάλη διαφορά τους ἔγκειται στὴν « ὀργάνωσή » τους και κατὰ συνέπεια στὴ δυνατότητά τους νὰ ἐπιδροῦν στὴν κοινωνία. Ὁ ντανταϊσμός « δὲν ἦταν ὀργανωμένο σύστημα, οὔτε θεωρία [...] ἦταν ἕνας ὀργανισμός και μιὰ διάθεση, μιὰ βεβαιότητα [...] πὼς τὸ πάθος γιὰ ἀπελευθέρωση και βεβαίωση τοῦ ἀτόμου, δὲν πρέπει νὰ σταματήσῃ μπρὸς σὲ καμιὰ καταστροφή [...] ἦταν μιὰ μεγάλη révolte [...] δὲν ἦταν ὅμως καθαρὸ ἐπανάσταση, ἐνῶ ὁ Σουρρεαλισμός εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἐπανάσταση πειθαρχημένη, με δράση ἀνταποκρινομένη σὲ πλήρη και αὐτοκέφαλη θεωρία και με συνειδητὲς ἐπιδιώξεις ».

Στὴ δεύτερη ἐνότητα ἐκτίθεται ἡ ἀνακάλυψη τοῦ υπερρεαλισμοῦ ἀπὸ τὸν Μπρετόν. Μάλιστα γιὰ νὰ κάνει τὴν ἀφήγησή του περισσότερο ἀξιόπιστη και ἐνδιαφέρουσα, ὁ Ἐμπειρικός μεταφράζει γιὰ πρώτη φορὰ στὰ ἑλληνικὰ τρία ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Μανιφέστο τοῦ 1924 και ἕνα ἀπὸ τὸ Μανιφέστο τοῦ 1929.¹ Τὸ πρῶτο ἀπόσπασμα (1924) ἀναφέρεται στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ὁ Μπρετόν ἀκούει ἕνα βράδυ, προτοῦ κοιμη-

1. Τὰ Μανιφέστα τοῦ Σουρρεαλισμοῦ μεταφράζονται (με ἕνα βιογραφικὸ Σημείωμα γιὰ τὸν Μπρετόν, 1896-1966, και ἕνα κατάλογο τῶν ἔργων του) ἀπὸ τὴν Ἑλένη Μοσχονᾶ, Δωδώνη, 1972.

θεϊ, «μιά φράση αρκετά παράξενη, μη μιλημένη με φωνή» (παρακάτω «σκέψη μιλημένη») που θα του αποκαλύψει «μια εικόνα τύπου σπανίου» («Ένας άνθρωπος κόπηκε στά δυό από το παράθυρο») και συνεχίζεται με τὰ πειράματα αυτόματης γραφής που έκτελει ὁ Μπρετόν σὲ συνεργασία με τὸν Φίλιππο Σουπώ. Τὸ δεύτερο περιλαμβάνει τὸν περίφημο ὄρισμό τοῦ υπερρεαλισμοῦ¹ καὶ τὸ τρίτο ἀποτελεῖ τὴ «συνταγή

1. Τὸν ὄρισμό μεταφράζει ἐκ νέου ὁ Ἐμπειρικός τὸ 1960 καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ σὲ ραδιοφωνικὴ ὁμιλία του, «Τί εἶναι ὁ Ὑπερρεαλισμός» [= *Ἡθογραφικά, Ταξίδια, Θέατρο-Ὀμιλοῦν οἱ εἰδικοί*, ἔκδ. Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ραδιοφωνίας (ΕΙΡΤ), 1961, 302-3. Ραδιοφωνικὴ συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς Α. Ἐμπειρικό, Ν. Γκάτσο, Α. Καραντώνη (μετάδοση 20 Σεπτ. 1960) = *Γράμματα καὶ Τέχνες* 6 (1982) 14-15]. Ὅμως οἱ δύο μεταφράσεις διαφέρουν οὐσιαστικά, πβ. λ.χ. «ὑπαγόρευση τῆς σκέψης, χωρὶς ἀσκηση ἐλέγχου ἀπὸ τὸν λογισμό, καὶ πέραν κάθε αἰσθητικῆς καὶ ἠθικῆς ἔγνοιας» (sic), 1935, με «μιά ὑπαγόρευσι τῆς σκέψεως ἐν πλήρει ἀπουσίᾳ κάθε ἐλέγχου, ἀσκουμένου ἀπὸ τὴν λογιστήν, ἔξω ἀπὸ κάθε ἔννοιαν αἰσθητικὴν ἢ λογιστήν», 1960 (= *Dic-tée de la pensée, en l'absence de tout contrôle exercé par la raison, en dehors de toute préoccupation esthétique ou morale*). Πβ. Γιώργης Γιατρομανωλάκης, *Ἀνδρέας Ἐμπειρικός*, ὅ.π., 19, σημ. 7, καὶ Ι. Βούρτσης, *Μνήμη Α. Ἐμπειρικοῦ*, ὅ.π., 88-90. Τῆ μετάφραση τοῦ 1935 δημοσιεύει ὁ Ἐμπειρικός τὸ 1938 στὸ *ὑπερρεαλισμός Α*, σελ. 5, μαζί με τέσσερα ποιήματα τοῦ Μπρετόν μετα-

γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ» τοῦ υπερρεαλισμοῦ. Εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός, καὶ δείγμα ἀναμφίβολου χιοῦμορ, ὅτι ὁ Ἐμπειρικός προσφέρει στὸ ἀκροατήριό του, «κατὰ ὀγδόντα τοῖς ἑκατὸ δυσμενέστατον», αὐτὴ τὴ «συνταγή», σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος περατώνει τὴν *Ὑψικάμινο*!¹ Ἡ «σουρρεαλιστικὴ μπόμπα» γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴν ἀρχή, φαίνεται νὰ μεταφέρεται στὴν αἴθουσα τοῦ «Ἄτελι» γιὰ νὰ ἐπραγεῖ ὕστερα ἀπὸ λίγο μετὰ τὴν ἐκδοσὴ τῆς *Ὑψικάμινου*. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ συχνὰ ὁ Ἐμπειρικός, ὡς γνήσιος καὶ ὄριμος υπερρεαλιστής, ἐπιτίθεται, στὴ διάλεξή του, ἐναντίον τῶν «τετριμμένων σακρωμάτων ἐντεχνων ἔργων» καὶ τῶν «καλῶς κειμένων», θέλοντας νὰ δείξει ὅτι ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ ἐνεργὸ μέλος τοῦ Κινήματος. Ἔτσι στὸ ρητορικὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ἢ «ροή» τοῦ ποιήματος «ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴ συνειδητὴ μας προσωπικότητα ἢ [ἂν] τὸ σουρρεαλιστικὸ ποίημα εἶναι στὴν ξυπνητὴ ζωὴ μας, τὸ ἀντίστοιχον τοῦ περιεχομένου τῶν ὀνείρων», ὁ Ἐμπειρικός ἀπαντᾷ ὡς βαθὺς γνώστης καὶ

φρασιμένα ἀπὸ τὸν ἴδιον. Γιὰ μιὰ νέα μετάφραση τοῦ ὄρισμοῦ τοῦ υπερρεαλισμοῦ βλ. Maurice Nadeau, ὅ.π., 71 κ.ἑ.

1. Παρὰ ταῦτα, σύμφωνα με τὰ λεγόμενα τοῦ Ἐμπειρικοῦ στὴ *Σκαρπαλέζου*, ὅ.π., ὁ ἴδιος διαπιστώνει «μίαν μύθισιν» ποὺ κράτησε πάνω ἀπὸ μιὰ ὥρα.

(κυρίως) ως μυημένος στο μυστήριο του υπερρεαλισμού και της ψυχολόγησης: «Απαντούμε πώς μάς δίνει την απόδειξη χεροπιαστά το μεγαλειώδες έργο του Freud στο όποιο ο Σουρρεαλισμός κατά την γνώμη μας όφείλει πάρα πολλά. [...] «Όσοι από σάς έχουν ύποστηί ψυχοαναλυτική θεραπεία, όσοι έφηρμοσαν έπαγγελματικώς ή έρασιτεχνικώς την μέθοδο αυτή [...] θα καταλάβουν άμέσως καλύτερα αυτό που έννοώ».

‘Η 3η (=4η) ένότητα έχει να κάνει με τις κοινωνικές έπιπτώσεις του υπερρεαλισμού και την « πολυτάραχη εξέλιξη » του. ‘Εδώ ό ‘Εμπειρικός θα αναφερθεί με τολμηρότητα στην πολιτική και κοινωνική σημασία του Κινήματος και στη « μη συμμόρφωση του Σουρρεαλισμού » προς τά « καλώς κείμενα και τοϋτο όχι μόνο σχετικά με την ποίηση μά και στα ζητήματα ήθικης και γενικά άπέναντι της κοινωνίας ». ‘Ο Σουρρεαλισμός δέν μάς άπελευθερώνει μόνο από τον λογοτεχνικό άκαδημαϊσμό, καθώς οί τολμηροί και άνιδιοτελείς θιασώτες του έπιζητούν να τον θέσουν « στην ύπηρεσία ένός όργανωμένου κινήματος που να έπιτρέπη και άμεσον δράση κατά τών όσων ήταν αδύνατον ό Σουρρεαλισμός να παραδεχτή ». Και είναι τώρα εδώ όπου ό ‘Εμπειρικός καταφεύγει έν νέου στον Μπρετόν, και ειδικότερα στο Μανιφέστο του 1929, σύμ-

φωνα με τον όποιο « ‘Ο Σουρρεαλισμός [...] κι άν άσχολεϊται ειδικά με την κριτική τών έννοιών [...] παρουσιάζει κατ’ έλάχιστον όρο την έξης άναλογία με τον διαλεκτικό ύλισμό, πώς ξεκινά από την “κολλοσιαία άποτυχία του ‘Εγγελιανού συστήματος” ».

‘Αφορμώμενος λοιπόν από τό σχετικό άπόσπασμα του δεύτερου Μανιφέστου (1929), ό ‘Εμπειρικός αναφέρεται έκτενώς στις « ζυμώσεις που γίνονταν μέσα στους κόλπους του σουρρεαλισμού [...] και προαναγγέλλουν τά έπερχόμενα γεγονότα που θα λάβαιναν χώρα συντόμως ». ‘Η πρώτη φάση της πορείας του Σουρρεαλισμού είναι ή άλληλεγγύη του προς « τό έπαναστατικό προλεταριάτο ». Μολονότι οί όπαδοί του υπερρεαλισμού ήταν « άστικης προελεύσεως », έδειχναν άποστροφή και ναυτία προς τον « άστικό πολιτισμό και ιδεαλισμό του » και έτσι τελικά βρέθηκαν άλληλέγγυοι με τη « μαρξιστική κριτική ». Παρά τις ποικίλες δυσκολίες που αντιμετώπιζε ή άρχική « γενναία » ομάδα τών υπερρεαλιστών, τό « μαχητικό της μένος » μεγαλώνει. Πολλοί από τους υπερρεαλιστές, όπως ό Μπρετόν, ό ‘Αραγκόν και ό Έliuard, προσχωρούν στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Γαλλίας. Τέλος ό Σουρρεαλισμός περνά « επισήμως προς την άλλη μεριά του κοινωνικού όδοφράγματος προσχωρώντας στην

III Διεθνή και συνταυτίζει την τύχην τῆς ἰδικῆς του υπόθεσης με τὴν τύχη τοῦ κομμουνισμοῦ ».

Αὐτὴ εἶναι ἡ « τελευταία φάση τοῦ σουρρεαλιστικοῦ κινήματος » πού, ὅπως σημειώνει ὁ Ἐμπειρικός, « γεννᾷ ἕνα-δυὸ περίπλοκα προβλήματα τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦμε νὰ ἐκθέσουμε μὲ λίγα μόνο λόγια μέσα στὰ στενὰ χρονικὰ ὅρια μιᾶς διάλεξης. [...] Τὰ προβλήματα πού ἀναφέρω τὰ ἐξετάζω σ' ἕνα μακρύτερο ἄρθρο μου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἄλλωστε ἀντλήσα ὅσα σὰς εἶπα σήμερα, μὲ τὴν πεποίθηση πὼς ὑπάρχουν λύσεις ἱκανοποιητικὲς καὶ ἀπὸ Σουρρεαλιστικὴ καὶ ἀπὸ ἱστοριοῦλιστικὴ ἄποψη ». « Ὅσα διαλαμβάνουν πρόχειρα οἱ ἔξι σελίδες τοῦ προσχεδίου τῆς διάλεξής του, δὲν περιλαμβάνονται τελικὰ στὴ διάλεξη. Πιθανότατα ὀριμότερες σκέψεις, ὅπως ἔχουμε ἤδη ὑπαινιχθεῖ, τὸν ἀπέτρεψαν νὰ ἀναφερθεῖ ἀναλυτικὰ, μπροστὰ στὸ κοινὸ τοῦ « Ἀτελιέ », στὸ « πρόβλημα » αὐτό. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ διάλεξη φαίνεται νὰ κλείνει ἀπότομα σὲ αὐτὸ τὸ κρίσιμο μέρος τῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἐμπειρικός διατηρεῖ τὶς ἐλπίδες του γιὰ « ἱκανοποιητικὲς λύσεις » τοῦ προβλήματος, κάτι ὅμως γιὰ τὸ ὁποῖο τὰ ἴδια τὰ πράγματα δὲν θὰ τὸν δικαιώσουν.¹

1. Στὴ συνέντευξη τοῦ 1936, ὅταν ὁ Κ. Μπαστιάς λέει στὸν Ἐμ-

Ἡ διάλεξη « περὶ σουρρεαλισμοῦ », πού ὁ Ἐμπειρικός ἀποφάσισε νὰ δώσει τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1935, εἶναι ἡ πρώτη καί, ἐξ ὧσων φαίνεται, ἡ τελευταία πού δόθηκε ποτὲ γι' αὐτὸ τὸ ἄγνωστο καὶ ἐπικίνδυνο, θὰ λέγαμε, θέμα στὴν Ἑλλάδα.¹ Ὁ Ἐμπειρικός « παρειαίνει, ὅπως θὰ λέγαμε, στὰ πνευματικὰ πράγ-

πειρικο, « Σὰς ἀπεκήρυξεν [τοὺς ὑπερρεαλιστὲς] ἀν δὲν κάμνω λάθος εἰς τὸ τελευταῖον τῆς συνέδριον ἢ Γ' Διεθνῆς καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν φροῦδιανὴν Σχολὴν ὡς θεωρίας ἀντεπαναστατικὰς », ἀπαντᾷ: « Αὐτὰ εἶναι συνέπεια τῆς συντηρητικῆς στροφῆς τῆς Γ' Διεθνοῦς ». Στὴ συζήτησή του μὲ τὸν Γ. Ρούσσο (1938) δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀναφορὰ στὶς ὁποιοσδήποτε σχέσεις ὑπερρεαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ. Ὅταν θὰ ἐπανεέλθει στὸ θέμα πολὺ ἀργότερα, εἰδικὰ ὕστερα ἀπὸ ὅσα συμβαίνουν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1944, τὰ πράγματα πλέον εἶναι διαφορετικὰ.

1. Ἡ « μελέτη » τοῦ Δ.Χ. Μέντζελου στὸ περιοδικὸ Ὁ Λόγος, ὅ.π., χαρακτηρίζεται ὡς « τὸ πρῶτο ἐμπεριστατωμένο κείμενο γιὰ τὸν ὑπερρεαλισμὸ πού δημοσιεύθηκε στὴ χώρα μας ». Τὸ κείμενο τοῦ Μέντζελου, ἀποτέλεσμα τῆς « μύησής » του στὸν ὑπερρεαλισμὸ ἀπὸ τὸν René Crevel, βοήθησε ἀρχικὰ τουλάχιστον τοὺς ἐνδιαφερόμενους, δύσκολα ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριθεῖ « ἐμπεριστατωμένο » (Τριβιζάς, *Τὸ σουρρεαλιστικὸ σκάνδαλο*, ὅ.π., 16 καὶ πβ. Ἐλύτης, *Ἀνοιχτὰ Χαρτιά*, ὅ.π., 269-70). Ὁ Μέντζελος τὸ 1931 μεταφέρει ἀπλῶς κάποια πληροφοριακὰ στοιχεῖα σὲ ἕνα περιοδικό, δὲν εἰσβάλλει ὡς ἀπόστολος καὶ ὑπέρμαχος τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ στὴ βλοσυρὴ καὶ συντηρητικὴ Ἀθήνα.

ματα τῆς ἐποχῆς σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ κάνει γνωστό και νὰ ἐδραιώσει στὴν Ἑλλάδα τὸ ὑπερρεαλιστικὸ κίνημα στὰ χρόνια 1935-36. Ἡ καλὰ ὀργανωμένη διάλεξή του εἶναι γεμάτη πληροφορίες και, ὅπως διαπιστώνουμε, διατηρεῖ και σήμερα, ὕστερα ἀπὸ τόσες δεκαετίες, τόσο τὴν ἀρχικὴ τῆς ὀρμῆς και τολμηρότητά της, ὅσο και τὴ φιλολογικὴ τῆς ἀξία. Πρόκειται γιὰ ἓνα μοναδικὸ ἑλληνικὸ κείμενο σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία, τὸ περιεχόμενο ἀλλὰ και τὶς πολιτικοκοινωνικὲς φάσεις τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, πολὺτιμο γιὰ τὴ βιβλιογραφία μας, ἓνα κείμενο ποὺ οὐσιαστικὰ θέλει νὰ τοποθετήσῃ ἀπὸ τὸ 1935 τὴν Ἑλλάδα στὸν ὑπερρεαλιστικὸ χάρτη.¹ Σὲ τοῦτο συντελεῖ ὄχι μόνον

Τὸ ἴδιο ἰσχύει και γιὰ τὰ δύο ἐνημερωτικὰ ἄρθρα τῆς Βραδυνῆς, βλ. παραπάνω, σελ. 9, σημ. 2.

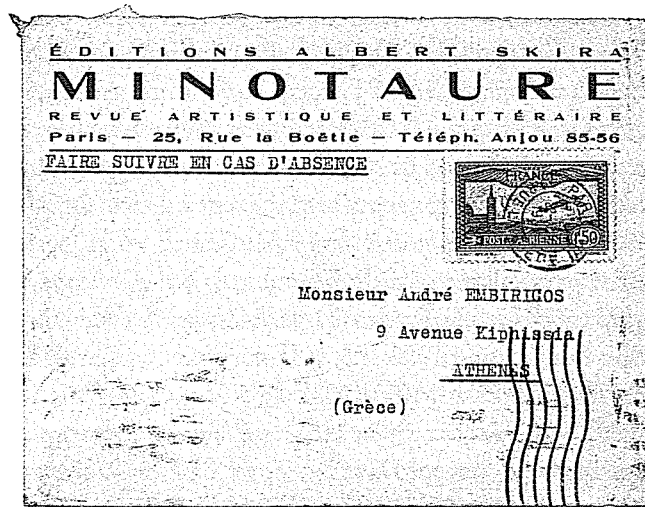
1. Τὰ ἴδια στοιχεῖα βρίσκω νὰ διαθέτει και ἡ διάλεξη ποὺ δίνει ὁ Ἐμπεϊρῖκος στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν γιὰ « τὴ Μοντέρνα Ποίηση », στίς 26 Ἰανουαρίου 1971 [*Νέα Ἑστία*, 1744 (Ἄπρ. 2002) 567, ἐπιμέλεια-σημειώσεις Γιώργη Γιατρομανωλάκη]. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἡ διάλεξη αὐτὴ συμπληρώνει, « φιλολογικῶς », ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἐμπεϊρῖκος, τὴ διάλεξη τοῦ 1935. Βλ. και τὴ διάλεξη τοῦ Ἐμπεϊρῖκου γιὰ τὸν Ἐγγονόπουλο (σειρὰ « Ἀτακτος Λαγός » - 10, Ἄγρα, 1999, 14-15, ὅπου παρατίθεται ἓνας ἀνάλογος κατὰλογος Ἑλλήνων ποιητῶν και διανοουμένων και σημειώνεται ὅτι ἀπὸ αὐτοὺς « ὀλίγοι μόνον ὑπῆρξαν καθεαυτὸ ὑπερρεαλισταί ».

ἡ ἀποστολικὴ διάθεση τοῦ Ἐμπεϊρῖκου νὰ διαδώσει τὸ νέο Κίνημα ἀλλὰ και ἡ βαθιὰ γνώση τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, πέραν ἀπὸ τὴ γνωριμία του μὲ σημαίνοντα πρόσωπα τοῦ γαλλικοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, μὲ προεξάρχοντα τὸν Μπρετόν.¹ Γνωρίζουμε ἄλλωστε ὅτι ὁ Ἐμπεϊρῖκος, μολονότι δὲν ἐμπλέκεται συγγραφικὰ τουλάχιστον μὲ τὸν ὑπερρεαλισμὸ (τουλάχιστον ὡς τὸ 1934-35), παρακολουθεῖ ἀπὸ πολὺ κοντὰ τὸ Κίνημα και ἀγοράζει τακτικώτατα ὅλα τὰ τεύχη τῶν γνωστῶν γαλλικῶν ὑπερρεαλιστικῶν περιοδικῶν *La Révolution Surréaliste* (1926 κ.έ.), *Surréalisme au Service de la Révolution* (1930-1933) και *Minotaure* (1933-1939).² Ἀλλωστε στὴ διάλεξή του, καθὼς ἀναγνωρίζει ὅτι « τὰ σουρρεαλιστικὰ ἔργα δὲν πουλιοῦνται στὴν Ἀθήνα και ἀγνοοῦν τελείως οἱ βιβλιοπῶλες, πλὴν τοῦ Κου Δημαρᾶ³, τοὺς συγγραφεῖς και τοὺς ἐκδότες τους », προθυμοποιεῖται νὰ βοηθήσει ὅσους θέλουν, μὲ « ὀνόματα, τίτλους και διευθύνσεις ». Ἀναφέρει μάλιστα τὸ Μανιφέστο τοῦ Μπρετόν, « ἔκδοση Sagittaire, ὁδὸς Blanche 6 στὸ Παρίσι ».

1. Βλ. συνέντευξη μὲ Σκαρπαλέζου, ὁ.π., (σημ. 7) 14.

2. *Γράμματα στὸν πατέρα...*, ὁ.π., 44, σημ. 1.

3. Ὁ Κ.Θ. Δημαρᾶς διηύθυνε τότε τὸ βιβλιοπωλεῖο Κάουφμαν.

Ὁ φάκελος ἐπιστολῆς τῆς σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ *Minotaure* πρὸς τὸν Α.Ε. στίς 10 Αὐγ. 1933 μὲ θέμα τὴν ἀπάντηση στὴν ὑπερρεαλιστικὴ ἔρευνα: « Ποιὰ ἦταν ἡ καθοριστικότερη συνάντηση τῆς ζωῆς σας ; ».

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ καὶ φιλολογικὴ σημασία τῆς διάλεξης, αὐτὸ τὸ κείμενο ἀποβαίνει, ὅπως φαίνεται, ἡ μήτρα γιὰ τὶς συνεντεύξεις καὶ τὶς διαλέξεις πού θὰ δώσει στὴ συνέχεια ὁ Ἐμπειρῖκος.¹ Τὸ κυριότερο: πολλὰ καὶ σημαντικὰ σημεῖα τῆς διάλεξης, εἰδικὰ ὅσα ἀναπτύσσονται στὸ 2ο Μέρος της, θὰ ἐπανεμφανισθοῦν στὸ γνωστὸ κείμενο τοῦ 1939 « Ἄμουρ-Ἄμουρ », ὅπου κατὰ κάποιον τρόπο ὁ Ἐμπειρῖκος προβάλλει τὸ ἰδιότυπο μανιφέστο γιὰ τὸ πῶς ἀνακάλυψε καὶ ὀργάνωσε τὸν « προσωπικό » του ὑπερρεαλισμό.² Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον καὶ προκλητικό

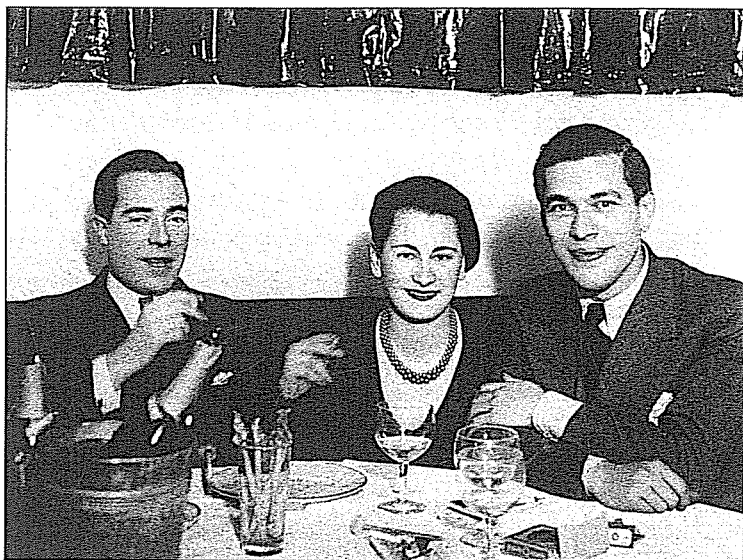
1. Στὸ ἱστορικὸ τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ, στίς διαφορὲς του μὲ τὸν ντανταϊσμό, στὴν ποιητικὴ τοῦ Τριστάν Τζαρά, καὶ κυρίως στὸ περιεχόμενο καὶ στὰ συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ ὑπερρεαλισμοῦ (αὐτόματος γραφή, ὄνειρα κλπ.), ὁ Ἐμπειρῖκος ἐπανέρχεται σὲ κάθε εὐκαιρία. Βλ. λ.χ. τὴ συνέντευξη στὸν Κ. Μπαστιά (1936), τὴ συνέντευξη στὸν Γ. Ροῦσσο (1938), τὴ ραδιοφωνικὴ συζήτηση (1960), καὶ τὴ « Διάλεξη στὸ Κολλέγιο Ἀθηνῶν » (1971).

2. Βλ. καὶ τὴ μελέτη μας (1983) Ἀνδρέας Ἐμπειρῖκος, ὁ.π. 17. Ἔτσι λ.χ. μπορούμε νὰ συνδέσουμε σήμερα τὰ ὅσα λέει στὴ διάλεξη γιὰ τὴν « ποίηση-ἐνέργεια, ποίηση-λειτουργία τοῦ πνεύματος, ποίηση-ζωή » μὲ ὅσα γράφει τὸ 1939 γιὰ τὸ « ποίημα γεγονός ». Ἡ ροὴ τοῦ διάσημου καταρράκτη (1939) θυμίζει τὴ διατύπωση τοῦ 1936: « Κάθε ποίημα εἶναι σὰν ἰδεατὸ τρέξιμο ἀπὸ ρουμπινέτο, τοῦ ἀσυνειδήτου συνειρμοῦ πού ὑπάρχει σὲ πᾶσα

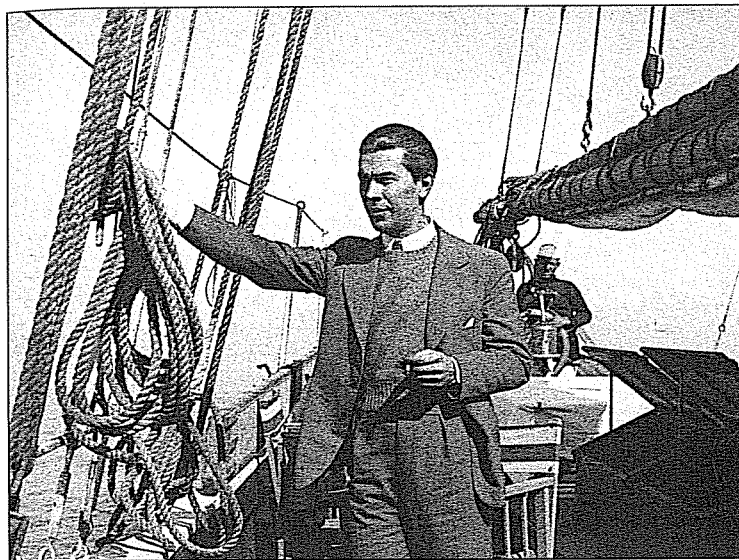
ὅτι ὁ Ἐμπειρικός, μπροστά σὲ ἓνα μᾶλλον ἐχθρικό κοινό διακηρύσσει, προφητικά, ὅτι τὸ μέλλον ἀνήκει στὸν ἀντιακαδημαϊκὸ ὑπερρεαλισμὸ καὶ διαβεβαιώνει πὼς αὐτὸ πού « ἐκτιμοῦν σήμερα ὀλίγοι μόνον, θὰ τὸ ἐκτιμήσουν αὔριο πολλοί »! Ὁ ὑπερρεαλισμὸς εἶναι τόσο σημαντικὸς ὅσο, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, καὶ ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Νέου Κόσμου ἀπὸ τὸν Κολόμβο. Μὲ μιὰ διαφορὰ: τὸ Κίνημα ἔχει πολλές « Ἀμερικὲς » καὶ οἱ ἥπειροι αὐτὲς « δὲν ἔχουν ὄρια. Εἶναι ἀτελείωτες, ἄπατες καὶ κυριολεκτικὰ ἀχανεῖς καθὼς (= ὅπως) τὸ ἀσυνείδητό μας, πού ὑπάρχει μέσα μας καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ περιεχόμενο δὲν γνωρίζουμε... » Εἶναι φυσικό, λοιπόν, καὶ δικαιολογημένο, νὰ σκεφτοῦμε, ὕστερα ἀπὸ τὰ παραπάνω, πὼς ἐνδέχεται ὁ γενναῖος, τολμηρὸς καὶ ὑβριστικὸς πλοῦς τοῦ « Μεγάλου Ἀνατολικοῦ » πρὸς τὸν Νέο Κόσμο, νὰ εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, μιὰ ἐκτενής, « ἐμπράγματη » ἀλληγορία τοῦ Νέου Κόσμου πρὸς τὸν ὁποῖο μᾶς κατευθύνει ὁ ἴδιος ὁ « ἄνευ ὀρίων καὶ ἄνευ ὄρων » ὑπερρεαλισμὸς τοῦ Ἐμπειρικοῦ.

στιγμὴ ὅπως τὸ νερὸ μέσα στοὺς σωλῆνες τῶν ὑδραγωγείων ». Πβ. ἐπίσης τὴ φράση « ἡ μὴ συμμόρφωση τοῦ Σουρρεαλισμοῦ » μὲ τὸν τίτλο τοῦ κειμένου τῆς Ὀκτάνας « Οἱ Μπεάτοι ἢ τῆς μὴ συμμορφώσεως οἱ Ἅγιοι » κλπ.

Ἡ διάλεξη περατώνεται μὲ τὴ *laudatio* καὶ τὴν ἐκφραση εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν « Ἀντρέα Μπρετὸν καὶ στοὺς ἄλλους σουρρεαλιστὲς πού μετὰ τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμὸ καὶ τὸν Sigmund Freud, ἔχυσαν τὸ περισσότερο καὶ τὸ πιὸ ἄπλετο φῶς μέσα στὰ πυκνὰ σκοτάδια πού μᾶς περιβάλλουν ». Αὐτὰ τὰ μᾶλλον ἀδιευκρίνιστα « σκοτάδια » πού βλέπει γύρω του ὁ Ἐμπειρικός τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1935, θὰ γίνουν, ὕστερα ἀπὸ λίγο καιρό, καὶ συγκεκριμένα καὶ πυκνότερα.

‘Ο Α.Ε. (δεξιά) με τον ψυχαναλυτή Jean Frois-Wittmann
και τη σύζυγό του τὸ 1933 στὸ Παρίσι. ‘Ο Ούιττμάν σύστησε
τὸν Α.Ε. στὸν Ἄντρέ Μπρετὸν τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1933.

‘Ο Α.Ε. στὴ Μαύρη Θάλασσα τὸ 1935.
Φωτογραφία τῆς Marguerite Yourcenar.

μὲ παρακολουθήσετε εὐκολώτερα στὴν οὐσία, σὲ ὅσα ἔχομε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ γιὰ τὴν πολυτάραχη ἐξέλιξη τοῦ Σουρρεαλισμοῦ.

Λίγα χρόνια μετὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ ντανταϊσμοῦ στὴν Ἑλβετία καὶ τὴν μεταφύτευσή του στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία ὅπου ἀνεπτύχθη καὶ ἐξακολούθησε νὰ δρᾷ μὲ περισσότερη ἔνταση, ἐξερράγη στὸ Παρίσι ἡ Σουρρεαλιστικὴ μπόμπα ἡ ὁποία ἐξάπेलυσε μιὰ μεγαλύτερη καὶ πολὺ σημαντικότερη θύελλα ἀπὸ τὴν ντανταϊστικὴ. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολλοὶ ἐξέλαβαν αὐτὴ τὴν ἔκρηξη ὡς συνέχεια τῶν ντανταϊστικῶν ἐκδηλώσεων ποὺ ἄρχισαν περὶ τὰ μέσα τοῦ μεγάλου ἱμπεριαλιστικοῦ πολέμου (1916) καὶ δυνάμωσαν στὰ 1918-1920. Δὲν διέκριναν ἀκόμη καλὰ σὲ τί διέφερε ὁ Σουρρεαλισμὸς ἀπὸ τὸν Ντανταϊσμὸ καὶ κατάντησε νὰ συγχέουν τὰ δύο κινήματα ὅπως στὴν ἀρχὴ τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης πολλοὶ συγχέανε τοὺς κομμουνιστὲς μὲ τοὺς Σοσιαλ-ἐπαναστάτες. Ἡ διαφορὰ ὅμως ἐδῶ ὅπως καὶ ἐκεῖ εἶναι μεγάλη. Τὸ ὅτι ὑπάρχει ἱστορικὴ ἀλληλου-

χία μεταξὺ τῶν δυὸ κινήματων καὶ ἐπὶ πλέον, σὲ μερικὰ ζητήματα, ταυτότητα ἀντιλήψεως καὶ ποῦ καὶ ποῦ σημεία ἐπαφῆς μεταξὺ τους, εἶναι ἀλήθεια. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει πὼς Ντανταϊσμὸς καὶ Σουρρεαλισμὸς εἶναι ἓνα πράγμα, οὔτε ὅτι ὁ δεύτερος εἶναι πλάσμα τοῦ πρώτου παρὰ τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ σουρρεαλιστὲς ὑπῆρξαν ἄλλοτε νταντά, καὶ παρ' ὅλον ὅτι τὰ πρῶτα ζυμώματα τοῦ Σουρρεαλισμοῦ ἔγιναν στὴν ἴδια χύτρα. Καίτοι προετοίμασε ἀναντιρρήτως τὸ ἔδαφος ὁ ντανταϊσμὸς, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πὼς στὸ πρακτικὸ ὅπως καὶ στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο, τὰ δυὸ κινήματα διαφοροποιοῦνται εὐκόλα καὶ καθαρὰ, καὶ ἡ διαφορὰ τους εἶναι βασικὴ, οὐσιαστικὴ.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ πνιγόταν μέσα στὰ δεσμὰ μιᾶς ἀφόρητης τυραννίας κάθε δυνατὴ πραγματικῆς ὀλοκλήρωσης, ἡ ποίηση καὶ οἱ πλαστικὲς τέχνες, μὲ ἀληθινὰ προσωπικὰ μέσα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ βασίλευαν παντοδύναμοι οἱ λογιῆς-λογιῆς ἀκαδημαϊσμοὶ καὶ οἱ κώδικες τῶν καθιερωμένων, ἐπισήμων ἢ μὴ σχολῶν, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ μαράζωνε ὁ ποιητῆς (ἐκτὸς ἀπὸ λίγες λυτρωμένες μὰ ἐντελῶς ἀπομονωμένες ἐξαιρέσεις) μέσα στὰ κοι-

νωνικά και στα ακαδημαϊκά κάτεργα τῶν ποιικιλωνύμων βερμπαλισμῶν και φορμαλισμῶν, κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ διαφόρων ἠθικῶν ἢ αἰσθητικῶν κανόνων ἀπαραβάτων, και μέσα στα συμβατικά πλαίσια ἑνὸς στεῖρου ἐγκεφαλισμοῦ, ὀλίγοι νέοι, ποὺ δὲν ἤθελαν νὰ μείνουν μέχρι τέλους μιμητὲς και δοῦλοι, ἀναπέτασαν τὴν σημαία τῆς ἀνταρσίας και φανατικά ἐναντιωμένοι, σηκώθηκαν και κραύγασαν ὁ καθένας στὴ δική του γλώσσα ΟΧΙ. Ἔτσι, μέσα στὸ μακελειὸ και τὸ χάος τοῦ ἱμπεριαλιστικοῦ πολέμου γεννήθηκε στα 1916 ὁ φιλολογικὸς ἀναβρασμὸς ποὺ ὀνομάζομε ντανταϊσμό.

Δὲν θέλω νὰ πῶ πῶς δὲν ὑπῆρχαν και πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ αὐτῆς τῆς ομάδας τάσεις πρὸς ἀπελευθέρωση και λυτρωμένοι συγγραφεῖς προντανταϊστικοί. Κάθε ἄλλο. Και οἱ τάσεις και οἱ συγγραφεῖς ὑπῆρχαν. Μερικοὶ μάλιστα εἶχαν πεθάνει και ἄλλοι ἔζησαν πρὶν καὶ δεῖ τὸ φῶς ἢ γενεὰ στὴν ὁποῖαν ἀνῆκαν οἱ ντανταϊστές. Ἀργότερα ὁ Σουρρεαλισμὸς, ποὺ ἤξερε καλύτερα τί ἀκριβῶς ἤθελε, ξεχώρισε μεταξύ αὐτῶν μερικοὺς ποὺ θεωρεῖ ὡς προδρόμους. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτούς, ὑπῆρχαν και μερικοὶ ζῶντες προσκείμενοι στὸν

ντανταϊσμὸ (στὴν διάθεση τουλάχιστο) μὰ ἐγκατεσπαρμένοι στα 4 σημεία τοῦ ὀρίζοντος και μὴ ἔχοντες συνειδητοποιήσει ἀρκετὰ τὴν κατάστασή τους. Οἱ τελευταῖοι ὅμως αὐτοὶ δὲν ἀποτελοῦσαν παρὰ προσπάθειες ἀσυναρμολόγητες χωρὶς ἀρκετὴ δύναμη στὴν ἀκαθόριστη ἀπομόνωση ποὺ παράδερναν, γιὰ νὰ σχηματίσουν παράταξη συνειδητῆ και φάλαγγα μαχητικὴ ἱκανὴ γιὰ νὰ πολεμήσει ὑπὲρ ἑνὸς σκοποῦ καθορισμένου, μολονότι τοὺς ἔνωσε μακρόθεν ἢ μὴ παραδοχὴ τῶν «καλῶς κειμένων». Χρειαζόταν ὅμως ἕνα στρατόπεδον συγκέντρωσης και ἐξεύρεσης σημείου ἐπαφῆς τῶν μὲν πρὸς τοὺς δέ. Ὁ ντανταϊσμὸς χωρὶς ποτὲ νὰ κατορθώσει νὰ δώσει τὸ ὀργανωμένο σύστημα ποὺ μᾶς ἔδωσε ἀργότερα ὁ σουρρεαλισμὸς, κατῶρθωσε ἐντούτοις νὰ διατυπώσει μερικὲς ἀρχὲς και μερικὰ συνθήματα ποὺ, ἀκολουθούμενα και ἐφαρμοζόμενα, ἐπέτρεπαν μέχρι ἑνὸς σημείου μιὰ κοινὴ δράση πρὸς ἕνα κοινὸ σκοπὸ. Ἡ κυριώτερη ἀρχὴ τῆς θεωρίας ἦταν πῶς ἢ ποίηση πρέπει νὰ πηγάζει κατ' εὐθεία ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητον. Ἦδη εἶχε γίνει ἕνα μεγάλο βῆμα και ἡ πρωτοποριακὴ αὐτὴ ομάδα με τὸν ποιητὴ Τριστάν Τζαρά, τὸν

κυριώτερο τότε θεωρητικό της ἐπὶ κεφαλῆς ἔγι-
νε ἓνα εἶδος φάρου πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπορεύθησαν
πολλὰ καλὰ μὰ χωρὶς προσανατολισμὸ καράβια
ποῦ φάχνανε τὸν δρόμο τους μέσα σὲ χίλιους ἀλ-
ληλοσυγκρουομένους ἀνέμους ἔνεκα ἐλλείψεως πυ-
ξίδος. Ἔτσι σχηματίστηκε ὁ πρῶτος πυρήνας τοῦ
Ντανταϊσμοῦ ποῦ πλουτιζόμενος σταθερά, ἔδρα-
σε στὸ Παρίσι καὶ ἀλλοῦ, φτάνοντας στὸ ἀπό-
γαιον τῆς ἀκμῆς του κατὰ τὸ 1919-20.

« Γιὰ νὰ γράφετε ἓνα ποίημα », ἔλεγε ὁ Τζα-
ρά, « βάλετε ὅλες τὶς λέξεις μέσα σ' ἓνα καπέλο
καὶ τραβήξετε στὴν τύχη ». « Ἡ ποίηση γεν-
νιέται μέσ' στὸ στόμα ». Λίγοι τὸν ἄκουσαν καὶ
τὸν ἀκολούθησαν, καὶ ἀκόμη λιγώτεροι ἦταν ἐκεῖ-
νοι ποῦ χωρὶς νὰ παραδεχτοῦν τὴν νέα τεχνοτρο-
πία ἐτήρησαν μιὰ στάση κάπως ἀμερόληπτη.
Στοὺς ἄλλους ἢ ἀπροσδόκητη αὐτὴ συνταγὴ φά-
νηκε σὰν σύμπτωμα παραφροσύνης ἢ φόρμουλα
ἀπατεώνων ταχυδακτυλουργῶν καὶ ὄχι ποιητῶν.
Ὅμως ἡ ὁμάδα ἐξακολούθησε μὲ πείσμα τὸν
δρόμο της. Σιγὰ-σιγὰ, ἄρχισε νὰ παράγῃ ὁλοένα
περισσότερους καὶ πιὸ γευστικούς καρπούς, πα-
ρὰ τὶς κατακραυγές, τὶς ἐπικρίσεις καὶ τοὺς χλευ-

ασμούς ποῦ προκαλοῦσε κάθε νέα ἐκδήλωσή της.
Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς μιὰ νέα ποίηση εἶχε γεν-
νηθεῖ πραγματική, οὐσιαστικὴ ἢ μᾶλλον αὐτού-
σια καὶ τίποτε δὲν μπορούσε πιά νὰ πνίξῃ οὔτε
τὶς βαθειές οὔτε τὶς ψηλές της νότες. Τὸ φράγμα
ποῦ εἶχαν ὑψώσει γύρω ἀπὸ τὴν δυνατότητα τῆς
ὀλοκλήρωσης μιᾶς πραγματικῆς ἐλεύθερης ποίη-
σης οἱ ἀκαδημίαι, οἱ ποντιφικὲς τους καὶ αἰῶνες
παραδοχῆς καὶ κομπορμιζμοῦ, εἶχε ἀνατιναχθεῖ
καὶ τὰ συγκρατημένα ὡς τότε νερὰ ἄρχισαν νὰ
χύνονται μὲ ὄρμη. Τίποτε δὲν μπορούσε ν' ἀνα-
χαιτίσῃ αὐτὸν τὸν χείμαρρο καὶ τίποτε ἀπ' ὅ,τι
βρέθηκε στὸν δρόμο του δὲν ἔμεινε ὀρθό. Δὲν
ἦταν πλέον ζήτημα ἀπλῶς φιλολογικὸ, ἢ καλλι-
τεχνικὸ, μὰ καὶ ζήτημα κατ' ἐξοχὴν καὶ βαθύτα-
τα ψυχολογικὸ. Ὁ Ντανταϊσμὸς ὅπως ἀργότερα
ὁ Σουρρεαλισμὸς ἀποτελοῦν μιὰ φρενιασμένη
προσπάθεια ὄχι μόνον λυτρωμοῦ ἀπὸ ζυγούς καὶ
κανόνες ἀκαδημιῶν, μὰ καὶ ἔνθερμη ἐκδήλωση
πόθου πλήρους ζωῆς καὶ ἄρνηση ὑποταγῆς σὲ
οἰονδήποτε εἶδος θανάτου. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ κι-
νήματα ξεχειλίζουν καὶ πᾶνε πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια
στὰ ὁποῖα περιορίζονται συνήθως οἱ πνευματικὲς

ἀναστατώσεις. Ὁ Ντανταϊσμός ἔθιξε, ὄχι πάντοτε ἐνσυνειδήτως καὶ κάπως χαωδῶς, τὴν παλαιὰ ὀργάνωση τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, μὰ ὁ Σουρρεαλισμός, πιὸ ὀργανωμένος, πολὺ πιὸ συστηματικός, πολὺ πιὸ συνειδητὸς καὶ πειθαρχούμενος, χτύπησε τὶς ρίζες κατ' εὐθεία καὶ ἔθιξε ὄχι μόνο τὸ ἄτομο, μὰ ἐπιτιθέμενος ἐνάντια στὴν ὁλότητα τῶν καλῶς κειμένων καὶ ὑποσκάπτοντας τὶς βάσεις τοῦ κοινωνικοῦ μας συγκροτήματος, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές, ἔθιξε τὸν σημερινὸ πολιτισμό, καὶ πρὶν ἀκόμα προσχωρήσει στὴν κομμουνιστικὴ Διεθνῆ.

Κυρίες καὶ Κύριοι, ὅσα εἶπαμε ἕως τώρα μᾶς δείχνουν μᾶλλον τὶς ὁμοιότητες, τὰ σημεῖα ἐπαφῆς ὅπως λέγαμε στὴν ἀρχή, τῶν δυὸ κινήματων, παρὰ τὶς ἀνομοιότητες καὶ τὶς διαφορές. Ὁ χρόνος καὶ τὸ κυρίως θέμα τῆς ὁμιλίας μου δὲν μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ἐπεχταθῶ ὅπως θὰ ἤθελα σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειες τῆς διαφοροποίησης, καὶ γι' αὐτὸ θὰ περιορισθῶ σὲ μιὰ σύντομη μὰ ὅσο τὸ δυνατόν σαφέστερη διαστολή τῆς διαφορᾶς ποὺ χωρίζει τὸν Ντανταϊσμό ἀπὸ τὸν Σουρρεαλισμό.

Ὁ Ντανταϊσμός ἦταν μιὰ πνευματικὴ ἀνταρσία. Κυριώτερά του γνωρίσματα ὁ πόθος τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ποίησης καὶ τοῦ ποιητῆ καθὼς καὶ ἡ ἀπόλυτη ἄρνηση κάθε ἀρχῆς, κάθε καλοπιῶν πλὴν τῶν ἰδικῶν του βέβαια ἀρχῶν. Ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴ αὐτὴ σφαγὴ βγήκε ἡ πρώτη ἰδιομορφία του. Οἱ βασικὲς ἀρχές ποὺ συνέδεαν τὰ μέλη τῆς ντανταϊστικῆς ομάδας ἦταν ἡ ἀλληλεγγύη στὴν ἄρνηση καὶ ἡ παραδοχὴ ὄχι μιᾶς νέας στατικῆς φιλολογικῆς τεχντροπίας, μὰ ἐνὸς νέου τρόπου συμπεριφορᾶς ποὺ ἐπεξέτειναν ἀπὸ τὴν ποίηση στὴν ζωὴ καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴ στὴν ποίηση. Ἀπ' αὐτὴ τὴν στάση καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν δράση, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς βγήκαν οἱ τάσεις πρὸς συνταυτισμὸ ζωῆς καὶ ποίησης ποὺ ἀποκρυσταλλώθηκαν σιγὰ-σιγὰ σὲ μιὰ νέα δυναμικὴ ἀντίληψη τῆς ποίησης καὶ τῆς ζωῆς. Αὐτὸ ποὺ ὀνόμασε ἀργότερα ὁ Τζαρά ποίηση-ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ὡς οὐσιαστικὴ ἀντίθεση πρὸς τὴν παραδεδεγμένη ἐρμηνεῖα καὶ τὴν φόρμουλα ποίηση-μέσον ἐκφράσεως τῶν ἄλλων ποιητῶν ὑπῆρχε μοῦ φαίνεται ἤδη ὡς σπóρος μέσα στὰ χώματα ποὺ ἀναμόχλευαν στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ ντανταϊσμοῦ

οί θεωρητικοί και οί ποιητές του. Χωρίς να άρνη-
 θοῦμε τήν συμβολή τοῦ ντανταϊσμοῦ στήν δημι-
 ουργία δυνατότητος ὑπάρξεως μιᾶς πραγματικά
 νέας και ἐλευθερωμένης ποίησης πρέπει να ποῦ-
 με πῶς καίτοι κατώρθωσε να μᾶς ἀπαλλάξη θε-
 τικά ἀπό τήν κούφια προσήλωση σέ ἀντιποιητικά
 καλούπια, δέν κατώρθωσε ὡστόσο να μᾶς δώσει
 τὰ μέσα πού θά ἐπέτρεπαν μετά τήν ἀποτίναξη
 τῶν παλαιῶν ἀκαδημαϊσμῶν τήν πλέρια ἀνθηση
 τῆς αὐτούσιας ποίησης, τῆς ἀσχετης με τήν κα-
 λή ἢ τήν κακή φιλολογία. Διότι και μὲν ἀνέτρε-
 πε ὁ Ντανταϊσμός ὅλες τίς καθιερωμένες ἀξίες
 ἀποκλείοντας θεωρητικά και ἐμπράκτως τὸ πα-
 ραδεδεγμένο προτσές στήν δημιουργία τοῦ ποιή-
 ματος, ἀλλὰ δέν μᾶς ἔδινε νέα μέσα δικά του συν-
 επῆ πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς ὅλης δράσης του, δη-
 λαδῆ τείνοντα στήν ὀλοσχερῆ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ κά-
 θε φιλολογικῆ ποιητικῆ περιοριζομένη μόνον στήν
 ποίηση-μέσον ἐκφράσεως, παρὰ μᾶς ἔδινε μᾶλ-
 λον νέες εἰκόνες πιδ αὐθόρμητες, πιδ πλαστικῆς
 ψυχικῶς και λεκτικῶς ἐνῶ τὰ μέσα πού μετα-
 χειριζόταν, καίτοι δέν ἦταν τὰ παλαιά, ἐν τούτοις
 δέν θά μπορούσαν παραβαλλόμενα πρὸς τὰ Σουρ-

ρεαλιστικά να χαρακτηρισθοῦν, ὡς πρὸς τὸ προ-
 τσές, ὡς ἀπολύτως συνεπῆ και καινούργια. Τοῦ-
 το ἄλλωστε και ὅταν κάποτε συνέβαινε, συνέβαι-
 νε κάπως τυχαίως και δέν ἦταν τήν ἐποχὴ ἐκεί-
 νη δυνατόν να γίνη ἄλλιῶς γιατί ἡ ντανταϊστικῆ
 ὁμάδα ὅπως και οί πειραματιζόμενοι ἔξω ἀπὸ τὰ
 πλαίσιά της δέν εἶχαν ἀκόμη συλλάβει πλέρια
 και δέν εἶχαν διατυπώσει ὀλοκληρωτικά τήν ση-
 μασία και τὸ προτσές τῆς ὡστόσο ἀγωνιζομένης
 να γεννηθεῖ ποιητικῆς. Ἐπειτα ὁ Ντανταϊσμός
 δέν μᾶς παρουσίασε ἀρεκτὰ σαφές κριτήριο ἀντι-
 κειμενικῆς διαφοροποίησης μεταξύ συνειδητῶν και
 ἀσυνείδητων συνειρμῶν (πρᾶγμα πού ἔκαμε ὁ Σουρ-
 ρεαλισμός ἀργότερα) ἐνῶ ἀπέκλειε τήν συντα-
 κτικῆ και λογικῆ ἐπεξεργασία τοῦ περιεχομένου
 ἐνὸς ποιήματος. Εἶχε γίνει ὅμως ἕνα μεγάλο
 βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς και ἐνῶ στὸ πρῶτο ἀντί-
 κρουσμα μπορούσε κανεὶς να νομίση πῶς ἐπρόκει-
 το περὶ τελείας ἐξουθένωσης τῆς ποίησης, κατὰ
 βάθος ἐπρόκειτο περὶ ξεκαθάρισματος πού θά ἐπέ-
 τρεπε σέ κοντινὸ μέλλον τήν ἀνανέωσή της και
 μάλιστα ἀπὸ τίς βαθύτερες της ρίζες. Ὑστερα
 ἀπ' αὐτὸ τὸ ξεκαθάρισμα και μιὰ περίοδο ἐντα-

τικῆς ἐργαστηριακῆς προσπάθειας, ἄρχισε μοιραίως τὸ σημειωτὸν βῆμα γιὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶπαμε πρὸ ὀλίγου, ἔπειτα ἀκολούθησε ἡ στασιμότης καὶ τέλος ἐπῆλθε ὁ θάνατος τοῦ ντανταϊσμοῦ κατὰ τὸ 1922 ἀπὸ ἐξάντληση. Πίσω του ἄφησε ἓνα ἔργο θετικὸ τοῦ ὁποῖου τὴν σημασία κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀρνηθῆ. Οἱ νέοι ποὺ ὀνομάζοντο τότε ντανταϊστές, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀπετέλεσαν λίγο ἀργότερα τὴν πρώτη Σουρρεαλιστικὴ ὁμάδα, εἶχαν διαιστανθεῖ, καὶ, μερικοὶ ἀπ' αὐτούς, εἶχαν διακρίνει πρὸς στιγμή, σὰν μέσα σὲ ξαφνικὴ ἀναλαμπὴ ἀστραπῆς, ποῦ περιπλου βρισκόταν ἡ διέξοδος. Ὅμως δὲν μποροῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ φτάσουν ἀμέσως ὡς ἐκεῖ, γιατί ὑπῆρχε μπροστά τους ἓνα κενὸ ποὺ ἀπαιτοῦσε περαιτέρω ἐξέλιξη γιὰ νὰ συμπληρωθῆ.

Βλέπουμε λοιπὸν καθαρά πὼς ὁ Ντανταϊσμὸς δὲν ἦταν ὠργανωμένο σύστημα, οὔτε θεωρία. Συγγενέων στὸ ψυχολογικὸ του ὑπόστρωμα μὲ τὸν ρωμαντισμὸ, ἦταν ἓνας ὄργανισμὸς καὶ μιὰ διάθεση, μιὰ βεβαιότητα καὶ πεποίθηση πὼς τὸ πάθος γιὰ ἀπελευθέρωση καὶ βεβαίωση τοῦ ἀτόμου δὲν πρέπει νὰ σταματήσῃ μπρὸς σὲ καμιὰ κατα-

στροφή ἂν θέλῃ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος τοὺς ἐνδομύχους πόθους του. Ἐνῶ ὁ Σουρρεαλισμὸς, ποὺ καὶ αὐτὸς συγγενεὺεὶ μὲ τὸν ρωμαντισμὸ ψυχολογικῶς, εἶναι μιὰ θεωρία μὴ βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀπολύτου ἀρνήσεως, καὶ ἂν δέχεται τὴν ἀρνηση καὶ ἐν ἀνάγκη τὴν καταστροφή, ἔχει ἀντικαταστατικὸ ἀντίκρουσμα γιὰ ὅλα τὰ κενὰ ποὺ δημιουργεῖ καὶ ἐπιδιώκων ἓνα συγκεκριμένο σκοπὸ δίδει καὶ τὰ ἀνάλογα μέσα πρὸς ἐπίτευξίν του, κατὰ τρόπον ἀπτόν ἔχοντας συνειδητοποιήσει τὸ τί θέλει καὶ ἔχοντας βρεῖ τὸν τρόπο ποὺ χρειάζεται μιὰ τέτοια ἐνέργεια. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ντανταϊσμὸς ἦταν μιὰ μεγάλη γένωλτε καὶ ἀποτελοῦσε ἄς ποῦμε τὸ δυναμικὸν μιᾶς ἐπανάστασης, δὲν ἦταν ὅμως καθαυτὸ ἐπανάσταση, ἐνῶ ὁ Σουρρεαλισμὸς εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἐπανάσταση πειθαρχημένη, μὲ δράση ἀνταποκρινομένη σὲ πλήρη καὶ αὐτοκέφαλη θεωρία καὶ μὲ συνειδητὲς ἐπιδιώξεις.

Ὁ Ἄντρέας Μπρετόν, ὁ κορυφαῖος θεωρητικὸς τοῦ Σουρρεαλιστικοῦ κινήματος, μᾶς διηγεῖται στὸ πρῶτο Μανιφέστο, τοῦ 1924, πὼς ἓνα βράδυ πρὶν ἀποκοιμηθεῖ ἐντελῶς, διέκρινε τόσο καθαρά ποὺ

του ἦταν ἀδύνατο ν' ἀλλάξη ἔστω καὶ μιὰ λέξη, μιὰ φράση ἀρκετὰ παράξενη, μὴ μιλημένη μὲ φωνή, πού ὥστόσο διέκρινε καθαρῶτατα. Ἡ φράση αὐτὴ δὲν εἶχε καμιά σχέση μὲ τὰ γεγονότα πού τὸν ἀπασχολοῦσαν ἐνσυνειδήτως, καὶ τοῦ φάνηκε, λέγει, σὰν νὰ χτυποῦσε ἐπίμονα στὸ τζάμι. Ὁ ὀργανικός της χαρακτήρας, συνεκράτησε τὴν προσοχὴ του. Ἡ φράση αὐτὴ ἔλεγε περίπου τὰ ἑξῆς: « Ἐνας ἄνθρωπος κόπηκε στὰ δυὸ ἀπὸ τὸ παράθυρο » καὶ συνοδευόταν ἀπὸ μιὰ ἀδύναμη ὀπτική ἀναπαράσταση ἑνὸς ἀνθρώπου πού περπατοῦσε χωρισμένος στὴ μέση ἀπὸ ἕνα παράθυρο, κάθετα στὸν ἄξονα τοῦ σώματός του. Ἀναμφιβόλως, ἐξακολουθεῖ ὁ Μπρετόν, ἐπρόκειτο περὶ ἀναστηλώματος στὸ διάστημα ἑνὸς ἀνθρώπου πού σκύβει σὲ παράθυρο. Ὅμως τὸ παράθυρο εἶχε ἀκολουθήσει τὸν ἄνθρωπο στὴν μετακίνησή του, καὶ κατάλαβε ὁ Μπρετόν πῶς εἶχε νὰ κάμῃ μὲ μιὰ εἰκόνα τύπου σπάνιου, καὶ γρήγορα τοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα νὰ συμπεριλάβῃ αὐτὴ τὴν εἰκόνα στὸ ποιητικὸ του ὕλικό. Σὲ λίγο παρατηρεῖ πῶς ὀλόκληρη ἀλληλουχία παρομοίων φράσεων τοῦ παρουσιαζότανε σχεδὸν ἀδιάκοπα.

« Ἀπησυχολημένος ὅπως ἦμουν τότε, μᾶς λέ-

γει, μὲ τὸν Freud, καὶ ἐξοικειωμένος μὲ τὴν μέθοδο του πού μοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ ἐφαρμόσω σὲ ἀρρώστους κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀπεφάσισα νὰ ἀντλήσω ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ὅσα ἀντλεῖ κανεὶς ἀπ' αὐτούς, δηλαδὴ ἕναν ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ ρέοντα μονόλογο μὴ ὑφιστάμενο κανένα κριτικὸ ἔλεγχο, καὶ μὴ δεσμευόμενο ἀκολούθως ἀπὸ καμιά ἀποσιώπηση, ἕνα μονόλογο πού ν' ἀποτελεῖ ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ πλέρια, σκέψη μιλημένη. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐγὼ καὶ ὁ Φίλιππος Σουπῶ, στὸν ὁποῖο ἀνεκοίνωσα τὰ πρῶτα του συμπεράσματα, βαλθήκαμε νὰ γεμίσουμε πολλές κόλλες χαρτί, ἀψηφώντας τὸ τί μποροῦσε νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα φιλολογικῶς.¹ Ἡ εὐκολία τῆς πραγματοποίησης ἔκαμε τὰ ὑπόλοιπα... Στὸ σύνολο, ὑπῆρχαν μεγάλες ἀναλογίες στὰ γραπτὰ μας: τὰ ἴδια ἐλαττώματα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν φράσεων καὶ οἱ ἴδιες ἀδυναμίες, μὰ συγχρόνως καὶ στοὺς δυὸ μας, τὸ ἴδιο φάνταγμα² ἑνὸς ἐξαιρετικοῦ οἴστρου, πολ-

1. Στὸ πρωτότυπο littérairement. (Σ.τ.ἐπιμ.).

2. Στὸ πρωτότυπο illusion. « Φάνταγμα » στὰ ἑλληνικὰ σημαίνει « οἴηση », « ἔπαρση ». (Σ.τ.ἐπιμ.).

λή συγκίνηση, μιὰ σημαντικὴ ποσότης εἰκόνων μιᾶς ποιότητος τέτοιας ποὺ θὰ μᾶς ἦταν ἀδύνατον νὰ κατασκευάσουμε ἔστω καὶ μία τέτοια ἐκ προμελέτης, μιὰ γραφικότητα ἐντελῶς διαφορετικὴ, καί, ποῦ καὶ ποῦ, ἓνα δξύτατο καραγκιοζιλίκι». Ὁ Φίλ. Σουπὼ καὶ ὁ Ἀντρέας Μπρετόν ὀνόμασαν αὐτὸ τὸ γράψιμο Σουρρεαλισμό.

Ἔτσι ἐγκαινιάζεται ὁ πρωτοφανὴς τρόπος τῆς ἐξωτερικεύσεως ποὺ σιγά-σιγά, μὲ τὴν πρόοδο τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν πειραμάτων τῶν Σουρρεαλιστῶν, ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ αὐτὸ ποὺ σήμερα ὀνομάζουμε πλέον εἰδικῶς Σουρρεαλισμό.

Ἴδου τώρα, πῶς ὤρισε ἀργότερα ὁ Μπρετόν τὸν Σουρρεαλισμό, στὸ πρῶτο του Μανιφέστο τοῦ 1924. «Ψυχικὸς αὐτοματισμὸς γνήσιος, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζει κανεὶς, εἴτε προφορικῶς, εἴτε γραπτῶς, ἢ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, τὴν ἀληθινὴ λειτουργία τῆς σκέψης. Ὑπαγόρευση τῆς σκέψης, χωρὶς ἀσκηση ἐλέγχου ἀπὸ τὸν λογισμὸ, καὶ πέραν κάθε αἰσθητικῆς ἢ ἠθικῆς ἔγνοιαις.»

Καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ χαρακτηρίζει πάρα κάτω τὸν Σουρρεαλισμό. «Ὁ Σουρρεαλισμὸς στηρίζεται στὴν ἐπίγνωση τῆς ἀνώτερης πραγματικότη-

τας ὀρισμένων μορφῶν συνειρμοῦ ποὺ παραμελήθηκαν πρὶν ἀπ' αὐτόν, στὴν παραδοχὴ τῆς παντοδυναμίας τοῦ ὄνειρου, στὴν πίστη τῆς ἀνιδιοτελοῦς λειτουργίας τῆς σκέψης. Τείνει νὰ καταστρέψῃ ὀριστικὰ τοὺς ἄλλους ψυχικοὺς μηχανισμοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀντικαταστήσῃ ὁ ἴδιος στὴν ἐπίλυση τῶν κυριώτερων προβλημάτων τῆς ζωῆς.»

Στὸ ἴδιο βιβλίο του μᾶς δίνει ὁ Μπρετόν ὁδηγίες πρὸς χρῆσιν γιὰ ὅποιον θέλει νὰ γράψῃ σουρρεαλιστικά: «Παραγγείλετε, λέγει, ὅ,τι σᾶς χρειάζεται γιὰ νὰ γράψετε ἀφοῦ πρῶτα τοποθετηθεῖτε σὲ μιὰ μεριά ὅσο τὸ δυνατόν εὐνοϊκώτερον γιὰ τὴν συγκέντρωσι τοῦ πνεύματός σας στὸν ἑαυτό του. Περιπέσετε στὴν πιὸ παθητικὴ ἢ στὴν πιὸ δεκτικὴ κατάστασι ποὺ μπορεῖτε. Ξεχάσετε τὴν μεγαλοφυΐα σας, τὰ ταλέντα σας καὶ τὰ ταλέντα ὄλων τῶν ἄλλων. Πεῖτε πῶς ἡ φιλολογία εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς θλιβερωτέρους δρόμους ποὺ βγάζουν παντοῦ. Γράφετε γρήγορα, χωρὶς προσχεδιασμένο θέμα, ἀρκετὰ γρήγορα ὥστε νὰ μὴ συγκρατεῖτε τίποτε καὶ νὰ μὴ μπορεῖτε νὰ ξαναδιαβάσετε ὅ,τι γράψατε. Ἡ πρώτη φράσι θὰ ἔρθῃ μόνη της, τόσο εἶναι ἀληθινὸ πῶς σὲ κάθε

δευτερόλεπτο υπάρχει μιὰ φράση ξένη πρὸς τὴν συνειδητὴ μας σκέψη πὸ ζητεῖ νὰ ἐξωτερικευθῆ. Εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο ν' ἀποφανθοῦμε γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἐπομένης φράσεως: αὐτὴ μετέχει κατὰ πάσα πιθανότητα καὶ στὴ συνειδητὴ μας ἐνέργεια καὶ στὴν ἄλλη, ἂν παραδεχτοῦμε πὼς τὸ γεγονός ὅτι γράψαμε τὴν πρώτη συνεπάγεται ἓνα μίνιμουμ ἀντιλήψεως. Μὴ σᾶς πολυνοιάζει ὅμως σ' αὐτὸ ἔγκειται κατὰ μέγα μέρος τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ σουρρεαλιστικοῦ παιχνιδιοῦ. Πάντως ἡ στίξις ἀντικόβει τὴν ἀπόλυτη συνέχεια τῆς ροῆς πὸ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἂν καὶ φαίνεται νὰ εἶναι ἐξίσου ἀναγκαῖα ὅσο ἡ κατανομὴ τῶν κόμβων σὲ μιὰ δονουμένη χορδή. Ἐξακολουθήσετε ὅσο σᾶς ἀρέσει. Ἐχετε ἐμπιστοσύνη στὸν ἀνεξάντλητο χαρακτήρα τοῦ ψιθύρου. Ἄν ἀπειλῆ νὰ ἐπέλθῃ σιωπὴ ἔνεκα διαπραχθέντος λάθους — ἄς ποῦμε λάθους στὴν ἀπροσεξία — διακόψετε χωρὶς δισταγμὸ τὴν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι πρέπει καθαρὴ γραμμὴ. Εὐθὺς μετὰ τὴν λέξη τῆς ὁποίας ἡ προέλευση σᾶς φαίνεται ὑποπτη, γράψετε ἓνα ὁποιοδήποτε γράμμα, τὸ γράμμα λάμδα λόγου χάρη, πάντοτε τὸ γράμμα λάμδα καὶ ἐπαναφέ-

ρετε τὸ αὐθαίρετο ἐπιβάλλοντες αὐτὸ τὸ γράμμα ὡς πρῶτο στὴν λέξη πὸ θὰ ἀκολουθήσῃ ».

Ἐχετε τώρα, κυρίες καὶ κύριοι, τὸν ὄρισμὸ τοῦ Σουρρεαλισμοῦ καθὼς καὶ τὴν συνταγὴ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του, ὅπως διατυπώθηκαν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Μπρετόν. Γιὰ τὰ ὑπόλοιπα σᾶς παραπέμπω στὸ Μανιφέστο του, ἔκδοση Sagittaire, ὁδὸς Blanche 6 στὸ Παρίσι. Τὸ ἴδιο βιβλίο περιέχει καὶ ἓνα θαυμάσιο Σουρρεαλιστικὸ κείμενο τοῦ Ἀντρέα Μπρετόν πὸ θὰ σᾶς δώσῃ τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσετε τὴν Σουρρεαλιστικὴ ποίηση ἀπ' εὐθείας. Ἐπειδὴ τὰ σουρρεαλιστικὰ ἔργα δὲν πουλιοῦνται στὴν Ἀθήνα καὶ ἀγνοοῦν τελείως οἱ βιβλιοπῶλες, πλὴν τοῦ Κου Δημαρᾶ, τοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς ἐκδότες τους, μποροῦν ὅσοι δὲν ἔχουν διαβάσει τὰ ἔργα τῶν Σουρρεαλιστῶν καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ γνωρίσουν καλύτερα τὸ κίνημα, τοὺς συγγραφεῖς του, τὰ βιβλία τους, καθὼς καὶ τὰ περιοδικά του, μποροῦν νὰ μοῦ ζητήσουν στὸ τέλος νὰ τοὺς δώσω ὀνόματα, τίτλους καὶ διευθύνσεις, χωρὶς νὰ διστάξουν.

Ἵστερα ἀπ' αὐτὰ πὸ σᾶς διάβασα μπορεῖτε νὰ φανταστεῖτε τί λαίλαπα ἐξαπέλυσε τὸ Μανι-

φέστο του Μπρετόν. Αυτή είναι η μπόμπα περι τῆς ὁποίας σᾶς μίλησα στην ἀρχή. Πόσο μακριά εἴμαστε ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀτομικὴ ἢ ὁμαδικὴ ἐξέγερση κατὰ τῶν καλῶς κειμένων τῆς ποιήσεως, καὶ τῶν καλῶς κειμένων τοῦ πνεύματος ἐν γένει. Ὅλες οἱ προσπάθειες πρὸς ἀποφυγὴν τετριμμένων σκαρωμάτων ἐντέχνων ἔργων, ἢ τῆς ὑποδούλωσης στὰ κατορθώματα τῆς μεγαλοφυοῦς ἢ μὴ δεξιότητιας ὠχριοῦν μπροστὰ στην χωρὶς προηγούμενο προσπάθεια τῶν Σουρρεαλιστῶν.

Ὅταν πρωτοδιαβάσῃ κάποιος μὴ προειδοποιημένος, κάποιος πού δὲν γνωρίζει καθόλου τί εἶναι Σουρρεαλισμὸς ἓνα ποίημα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, μπορεῖ νὰ σκεφθῆ πὼς ὁ ποιητὴς εἶναι τρελλὸς ἢ πὼς θέλει νὰ κοροϊδέψῃ τὸν κόσμο. Ὅταν ὅμως μνηθῆ καὶ κατανοήσῃ τὸ περιεχόμενο τῆς θεωρίας, μόλις περάσει τὸ πρῶτο ξάφνιασμα καὶ διαλυθεῖ τὸ παχὺ λίπος μὲ τὸ ὁποῖο καταντᾶ νὰ περισφίγγῃ τὴν βαθύτερή μας εὐαισθησία ἢ συνεχῆς γαλούχησή μας ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε ἐπιβαλλόμενες σὲ μᾶς πειθαρχίες, ὁ ἀναγνώστης θὰ δῇ πὼς εἶχε λάθος καὶ θὰ τοῦ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀρνηθῆ πὼς τὰ ποιήματα αὐτὰ γενικῶς, ἀσκοῦν ἐπάνω μας μιὰ

παράξενη, μιὰ πρωτοφανῆ γοητεία – τὴν γοητεία πού μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ μόνο τὸ θαυμαστόν, τὸ ἄγνωστο, ὅ,τι ἔρχεται ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ, ὅ,τι ξεπερνᾷ τὰ στενὰ ὄρια τῆς λογικῆς, ὅ,τι δὲν περιέχεται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς συνείδησής μας.

Ἴδου ποιὸς εἶναι ὁ πρῶτος ἀντίκτυπος τῆς ἐνατένισης τοῦ νέου κόσμου πού ἀνοίγει μπροστὰ μας ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Σουρρεαλισμοῦ. Καὶ ὅταν λέμε νέος κόσμος ἐννοοῦμε στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο, κάτι ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Κολόμβου, μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ὁ Σουρρεαλισμὸς μὲ « τὸν ψυχικὸ αὐτοματισμὸ του διὰ τοῦ ὁποίου ἐκφράζει τὴν ἀληθινὴ λειτουργία τῆς σκέψης » εἶναι ἓνας τρόπος συνεχοῦς καὶ κατὰ βούληση προκαλουμένης ἀνακάλυψης. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ Ἀμερικέες του δὲν ἔχουν ὄρια. Εἶναι ἀτελείωτες, ἄπατες καὶ κυριολεχτικὰ ἀχανεῖς καθὼς τὸ ἀσυνείδητό μας, πού ὑπάρχει μέσα μας καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ περιεχόμενο δὲν γνωρίζουμε – ὅπως ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Κολόμβο ἢ Ἀμερικὴ χωρὶς κανεὶς ὥστόσο νὰ τὴν ξέρῃ.

Μπορεῖ ὅμως νὰ ἐρωτήσῃ κάποιος: Μήπως καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Σουρρεαλισμὸ δὲν ὑπῆρχε ἔμ-

πνευσις, δὲν ὑπῆρχε τὸ θαυμαστὸ στὴν ποίηση, δὲν ὑπῆρχε ὑποβολὴ συναισθηματικῶν καταστάσεων ἀπὸ τὸν ποιητὴ στὸν ἀναγνώστη; Μήπως καὶ ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχαν ποιητὲς αὐθόρμητοι, πηγαῖοι, ποὺ γράφανε χωρὶς λογικοὺς ὑπολογισμούς; Ποιὰ λοιπὸν εἶναι ἡ διαφορὰ καὶ γιατί τόσοσ θόρυβος γι' αὐτὴν τὴν νέα ποίηση ποὺ δὲν ἔχει κριτήριον προσωδίας καὶ κανενὸς ἄλλου εἴδους κριτήριον ἐχτὸς ἀπὸ τὸ κριτήριον τῆς Σουρρεαλιστικῆς ὀρθοδοξίας;

Θὰ ἀπαντήσουμε πὼς ὑπάρχει ἡ ἐξῆς μεγάλη διαφορὰ. Ἡ μὴ σουρρεαλιστικὴ ποίηση διαφέρει βασικὰ ἀφ' ἑνὸς στὸ προτσὲς τῆς ἐξωτερικεύσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ γίνεσθαι ὄχι μόνο τοῦ ποιήματος μὰ καὶ ἐκείνου ποὺ ὀνομάζουμε ἔμπνευσι. Τὴν διαφορὰ αὐτὴ θὰ τὴν καταστήσω χεροπιαστὴ μὲ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα. Ἄς ὑποθέσουμε πὼς ἓνας μὴ σουρρεαλιστὴς ποιητὴς ὅποιασδήποτε, εἴτε ἐλευθέρας εἴτε πειθαρχημένης σχολῆς γράφει ἓνα ποίημα. Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔμπνευσή του, τὸ ποίημα θὰ ἐκφράζῃ κάτι ποὺ θέλει νὰ πῆ συνειδητὰ τοῦ ὀ ποιητῆς. Καὶ αὐτὸ ποὺ θέλει νὰ πῆ θὰ τὸ διατυπώσῃ μὲ τρόπο ποὺ ν'

ἀνταποκρίνεται τὸ συναίσθημά του, ἢ ἡ ἰδέα του, σὲ ἀντικειμενικοὺς ὄρους καὶ σὲ πράγματα καταληπτά διὰ τῆς λογικῆς του, καὶ διὰ τῆς λογικῆς τοῦ ἀναγνώστη. Ὅπως κι ἂν τὸ κάμῃ, εἴτε μὲ παρομοιώσεις, εἴτε μὲ ἀλληγορίες, εἴτε μὲ ἀλληλουχίες συμβόλων ἢ μὲ ἀπλὴ καὶ ἄμεσο περιγραφή, πάντως θὰ τὸ κάμῃ μὲ τρόπο ποὺ τὰ λεκτικὰ σχήματα νὰ ἐμποιήσουν τὴν ἐντύπωση ποὺ θέλει ὁ ποιητῆς, ἢ ὡς ἐγγιστα. Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἔχει νὰ πῆ κάτι ἀφηρημένο θὰ τὸ πῆ συναρμογῶντας γνωστὲς ἢ ἄγνωστες εἰκόνες μὰ πάντοτε καταληπτὲς καὶ λίγο πολὺ συνειδητῆς. Ἐτσι λοιπὸν θὰ ἔχωμε στὸ τέλος μιὰ περιγραφή ἑνὸς ἄς τὸ ποῦμε ὑποκειμενικοῦ ἰδεατοῦ τοπίου ποὺ θ' ἀποτελῆ καὶ αὐτὴ μιὰ φιξαρισμένη ἀντικειμενικῶς εἰκόνα καμωμένη μὲ ὄλους τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς νόμους τῆς συνειδητῆς ἐκφράσεως, δηλαδὴ μὲ σωστοὺς συντακτικῶς καὶ λογικῶς συνειρμούς καὶ ὅταν ἀκόμη περιγράφεται κάτι φανταστικό, ὄνειρῶδες, ἢ παράλογο.

Ὁ Σουρρεαλιστὴς ποιητῆς δὲν κάνει τίποτε ἀπὸ ὅλ' αὐτὰ. Βάζοντας κατὰ μέρος τὰ ἐργαλεῖα καὶ τίς συνταγὰς τῶν διαφόρων σχολῶν καθὼς καὶ τὰ

παραδείγματα τῶν μεγάλων ἢ μικρῶν ποιητῶν, ἀντὶ νὰ περιγράψῃ ἓνα ὄνειρο ὅπως θὰ ἔκανε ὁποιοσδήποτε ἄλλος, τὸ ζεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή πού περιέλθει σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση τῆς ἀφαίρεσης πού δικαιούμαστε σήμερα νὰ ὀνομάσουμε σουρρεαλιστική. Δηλαδή παραδέχεται πὼς εἶναι φορέας καὶ σκηνὴ συνάμα τοῦ ποιήματος ὅπως καὶ τοῦ ὄνειρου, καὶ γράφοντας ἢ λέγοντας χωρὶς νὰ γράφῃ τὸ ποίημά του, δὲν μᾶς περιγράφει τίποτε, μὰ μᾶς τὸ παρουσιάζει ὅπως ὑπάρχει μέσα στὸ γίγνεσθαί του, ὅπως συμβαίνει ὅταν ὀνειρευόμαστε, ἐνῶ ὁ μὴ σουρρεαλιστῆς ποιητῆς γράφοντας ἓνα ποίημα κάνει τὸ πολὺ-πολὺ ὅ,τι κάνουμε ἐμεῖς ὅταν ξυπνήσουμε καὶ θέλουμε νὰ ἐκφράσουμε σὲ ἄλλους αὐτὸ πού εἶδαμε στὸν ὕπνο μας. Καὶ τοῦτο πάλι μὲ πολλὰς νοθεῖες ἕνεκα τῆς ἐπεμβάσεως τῆς λογικῆς καὶ τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ψυχισμού μας πού ὀνομάζουμε στὴν ψυχοανάλυση Ὑπερεγώ, μὲ μέσα πάντα τεχνητὰ καὶ ὄχι διὰ τῆς γνησίας λειτουργίας τοῦ πνεύματος. Βλέπετε λοιπὸν τί τεράστια διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ μὴ σουρρεαλιστικῆς καὶ σουρρεαλιστικῆς ποίησης. Τὸ Σουρρεαλιστικὸ ποίημα ὅπως ὁποιαδήποτε ἄλλη κα-

θαυτὸ σουρρεαλιστικὴ ἐνέργεια εἶναι κατὰ βάθος τὸ ἀντίστοιχο μέσα στὴν ξυπνητὴ ζωὴ μας τοῦ περιεχομένου τῶν ὀνείρων, καὶ ἡ σουρρεαλιστικὴ μανιέρα δὲν εἶναι μανιέρα μὲ τὴν ἔννοια τῆς τεχνοτροπίας μὰ μέσον ἀμέσου ἐξωτερίκευσης τοῦ ἐσωτερικοῦ μας γίγνεσθαι, μέσον πού ἀντιστοιχεῖ, τί λέγω, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ μηχανισμός, ἡ ἴδια ἡ λειτουργία τοῦ ὄνειρου. Ἀπὸ τὴν στιγμή πού θὰ περιπέσῃ σὲ ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν λογικὴ καὶ ἀπὸ τὸν συνειδητὸ κόσμον, ὁ σουρρεαλιστῆς εἶναι ἀνεύθυνος μὲ ὅλη τὴν σημασίαν τῆς λέξεως γιὰ τὸ ποίημά του, ὅπως εἴμαστε ὅλοι μας ἀνεύθυνοι ἀπὸ συνειδητῆς ἀπόψεως γιὰ τὰ ὄνειρά μας, ὅπως ἦταν ἀνεύθυνες κατὰ πάσα πιθανότητα καὶ οἱ Πυθίαιες τοῦ Δελφικοῦ μαντείου, ὅταν προήρχοντο σὲ ἐκστατικὴν κατάστασιν καὶ λέγαν τ' ἀσυνάρτητα ἀπὸ λογικῆς ἀπόψεως λόγια πού ὀνομάζουμε χρησμούς οἱ ὁποῖοι ἂν ἦταν ἀληθινὰ ἢ κατὰστασις τῶν γυναικῶν θὰ ἔμοιαζαν ἴσως καταπληκτικὰ μὲ τὰ σημερινὰ σουρρεαλιστικὰ ποιήματα ἢ κείμενα. Μὲ ἄλλα λόγια στὸ σουρρεαλιστικὸ ποίημα δὲν ὑπάρχει τίποτε φκιστό, καμιὰ κατασκευὴ ἐντεχνη ἢ ἄτεχνη. Κάθε ποίημα ἀποτελεῖ μιὰν ἀπο-

κάλυψη πραγμάτων που υπάρχουν και συμβαίνουν άθελά μας, αποτελεί το πνευματικό γίγνεσθαί μας στη στιγμή που γράφουμε. Κάθε ποίημα είναι σαν ιδεατό τρέξιμο από ρουμπινέττο, του άσυνειδήτου συνειρμού που υπάρχει σε πάσα στιγμή όπως το νερό μέσα στους σωλήνες των υδραγωγείων. Θα τρέχει δέ ως τη στιγμή που κλείσουμε το ρουμπινέττο; δηλαδή ως τη στιγμή που θα βγούμε από την σουρρεαλιστική άφαιρέση και επιστρέψουμε στη συνειδητή μας κατάσταση.

Ίσως όμως έρωτήσουν μερικοί: «Καλά όλ' αυτά, μα τί μπορεί να μάς άποδείξει ότι ή ροή που λέτε είναι πράγματι κάτι που υπάρχει έξω από την συνειδητή μας προσωπικότητα ή ότι το σουρρεαλιστικό ποίημα είναι στην ξυπνητή ζωή μας, το αντίστοιχον του περιεχομένου των όνείρων».

Άπαντούμε πως μάς δίνει την άπόδειξη χεροπιαστά το μεγαλειώδες έργο του Freud στο όποιο ό Σουρρεαλισμός κατά την γνώμη μας όφείλει πάρα πολλά —δηλαδή ή κλινική και πειραματική έφαρμογή της ψυχοανάλυσης— και μάς την δίνει τόσο καλά και σαφώς που δέν μπορεί να μείνη κανένας σε άμφιβολία. Όσοι από σ'ας έχουν υποστεί

ψυχοαναλυτική θεραπεία, όσοι έφηρμοσαν έπαγγελματικώς ή έρασιτεχνικώς την μέθοδο αυτή, ή όσοι από σ'ας μελέτησαν ή άπλώς διάβασαν έργα ψυχοαναλυτικά, θα καταλάβουν άμέσως και καλύτερα αυτό που έννοώ.

Έτσι, κυρίες και κύριοι, ή ποίηση που συνηθίσαμε να θεωρούμε ως έργο ιδιοφυίας, ως προνόμιο τής έξαιρετικής εύαισθησίας, ως μονοπώλιο ενός θιάσου όλίγων θεανθρώπων, αλλάζει στρατόπεδο και από κλασσική, ρωμαντική, συμβολική, καθαρή, έντεχνη ή μη άναπαράσταση αισθημάτων ή γεγονότων διά του μόνου γνωστού ως χτες μέσου τής ένσυνειδήτου συναρμολογήσεως λέξεων και εικόνων, γίνεται σήμερα χάρη στον Σουρρεαλισμό όχι μόνο ποίηση-μέσον έκφράσεως, μα ποίηση-ένέργεια, ποίηση-λειτουργία του πνεύματος, ποίηση-ζωή. Και ή νέα αυτή ποίηση είναι πιά στη διάθεση όποιου επιθυμεί να την γράψη, και όποιου επιθυμεί να την κάμη με όλη την κυριολεξία τής λέξεως αυτής, φτάνει ό ποιητής να μην περιφρονήση τα άπλουστάτα μέσα που του προσφέρει ό Σουρρεαλισμός, φτάνει να μην ντραπή

τὴν ἐνδόμυχή του ἀλήθεια, φτάνει νὰ μὴν κωφεύσῃ στὴν σουρρεαλιστικὴ φωνὴ ποὺ πάντοτε ἀντηχεῖ ἐντὸς μας, στὴν φωνὴ ποὺ εἶπε τόσο σωστά ὁ Μπρετόν πὼς ἐξακολουθεῖ νὰ ψάλλῃ καὶ στὶς παραμονὲς τοῦ θανάτου καὶ ἀπάνου ἀπὸ τὶς τρικυμίες.

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσω πὼς ὅσα εἶπαμε περὶ Σουρρεαλισμοῦ στὴν ποίηση ἐφαρμόζονται καὶ στὶς ἄλλες τέχνες, καὶ εἶναι πολλὰ σήμερα στὴν Γαλλία καὶ ἄλλοῦ τὰ σουρρεαλιστικὰ ἔργα ποὺ μπορεῖτε ν' ἀπολαύσετε. Ἐννοεῖται πὼς δὲν ἀρνούμεθα τὴν γοητεία καὶ ἄλλων ἔργων μὴ σουρρεαλιστικῶν σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς τέχνης καὶ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ὅταν ἓνα ἔργο μᾶς ἀρέσῃ, μὰ τοῦτο δὲν ἐλαττώνει καθόλου τὸν θαυμασμό μας γιὰ τὸν Σουρρεαλισμὸ ποὺ ἔφτασε πλέον τὰ ὅρια τοῦ μυστικισμοῦ – ἂν δέχεστε μαζί μου πὼς ὁ ἀπόλυτος συνταυτισμὸς μὲ μιὰν ἀπόλυτη ἀρχὴ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ κακῶς τὸ ὀνομάζουμε μυστικισμὸ μονάχα στὰ θρησκευτικὰ ζητήματα.

Ἡ σημασία τῆς Σουρρεαλιστικῆς ἀνακάλυψης εἶναι τόσο μεγάλη ποὺ δὲν τὴν διακρίνουμε

εὐκόλα, ὅπως δὲν θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ ὑπολογίσουμε ἀμέσως καὶ τὸ μέγεθος ἐνὸς ἀερολίθου περιφέρειας 1.000 μέτρων ἂν ἔπεφτε αἴφνης σὲ ἀπόσταση 30 μέτρων μπροστά μας. Ὅ,τι ὅμως ἐκτιμοῦν σήμερα ὀλίγοι μόνον, θὰ τὸ ἐκτιμήσουν μεθαύριο πολλοί, ἴσως ὅλοι, εἴτε ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ ὁ σουρρεαλισμὸς ὡς αὐτοκέφαλη δοξασία, εἴτε ἀφομοιωθεῖ σιγά-σιγά μὲ ὅ,τι ἡ ἐξέλιξη του ἀσφαλῶς θὰ γεννήσῃ. Ἐκεῖνο ποὺ ἐλάχιστοι διαιστάνθηκαν ἀμυδρῶς χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν, ἐκεῖνο ποὺ ἐμάντεφε ὁ Rimbaud, ἐκεῖνο ποὺ τόσο καταπληχτικὰ εἶδε καὶ ἐφήρμοσε ὁ καθαυτὸ πρόδρομος τοῦ Σουρρεαλισμοῦ Ἰσίδωρος Ducasse, γίνεται πλέον κτῆμα ἀναφαίρετο ὅλου τοῦ κόσμου. Αὐτὸ τὸ κάτι εἶναι ἡ δυνατότης τῆς ἀμέσου χρησιμοποίησης τοῦ ψυχικοῦ δυναμικοῦ στὴν πιὸ ἀνόθευτη καὶ αὐτούσιά του ὑπόσταση, πράγμα ποὺ ἐγγυᾶται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη γνωστὴ ὡς σήμερα ἀπόπειρα τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν πληρέστερη χειραφέτηση τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοὺς ἀνανθρώπινους καὶ διαστρεβλωτικoὺς κώδικες μιᾶς ἀφύσικης ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἐπιβολῆς ἐπάνω στὸν αἰσθαντισμὸ μας.

Και αὐτὴ ἡ δυνατότης εἶναι σήμερα τόσο χεροπιαστὴ πού ὄχι μόνο δὲν ἀντηχεῖ ὡς οὐτοπία ἢ περιφρημα φράση τοῦ Ducasse, « ἡ ποίηση πρέπει νὰ γίνεται ἀπὸ ὄλους », μὰ γίνεται ἡ ἴδια φράση εἶδος πολεμικῆς κραυγῆς καὶ ἐργαστηριακῆς φόρμουλας τῶν σουρρεαλιστῶν πού ἀνταποκρίνεται σὲ ὄρους πληρέστατα ἀντικειμενικούς.

Ἐννοεῖται πὼς μιὰ θεωρία ὅπως ὁ Σουρρεαλισμὸς πού καθὼς εἶδαμε ἀνοιγε ἀνέλπιστα νέους πλατύτατους ὀρίζοντες στὴν πνευματικὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἦταν δυνατόν ν' ἀφήσει τοὺς ὀπαδούς της προσηλωμένους μόνο στὰ ζητήματα τῆς ποίησης. Ἦδη ἀπὸ τὸ πρῶτο Μανιφέστο τοῦ 1924 φαινόταν καθαρὰ πόσο βαθειὰ ἦταν ἡ μὴ συμμόρφωση τοῦ Σουρρεαλισμοῦ μὲ ὅ,τι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διάλεξης αὐτῆς ὀνομάζουμε καλῶς κείμενα καὶ τοῦτο ὄχι μόνο σχετικὰ μὲ τὴν ποίηση μὰ καὶ στὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς καὶ γενικὰ ἀπέναντι τῆς κοινωνίας. Ἡ δριμύτατη κριτικὴ πού ἔκανε τῆς λογικῆς, τὰ ἐγκώμια πού ἔπλεκε τοῦ πνεύματος, ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀνυπόταχτη στάση τῶν ὀπαδῶν του στὴ ζωὴ, μὰ κυρίως ἡ βαθύτερη ἔν-

νοια πού περιέκλειε στὸ σύνολό της ἡ θεωρία, μᾶς δείχνουν πὼς ὁ Σουρρεαλισμὸς εἶχε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα.

Ἄνθρωποι πού εἶχαν ἐλευθερώσει τὴν ποίηση καὶ πού δὲν μποροῦσαν νὰ τὴν θεωρήσουν πιὰ ὡς κάτι ὑποτεταγμένο σὲ νόμους μὴ λειτουργικὰ πνευματικούς, ἄνθρωποι πού εἶχαν προξενήσει τόσο μεγάλα ρήγματα στὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῆς λογικῆς ὥστε νὰ φαίνεται πιὰ καθαρὰ τί κενὸ περιέκλειαν τὰ τεῖχη αὐτά, ἄνθρωποι οἱ ὀποῖοι μὲ τόσο θάρρος καὶ τόση ἀνιδιοτέλεια προσφέρθηκαν νὰ γίνουν οἱ ἴδιοι ἐργαστήρια πειραμάτων πού τοὺς ἀπομόνωναν ὀλοένα περισσότερο ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους ἀνθρώπους δὲν ἦταν δυνατόν παρὰ νὰ ζητήσουν μιὰ διέξοδο καὶ μιὰ εὐκαιρία νὰ θέσουν τὸν σουρρεαλισμὸ στὴν ὑπηρεσία ἑνὸς ὀργανωμένου κινήματος πού νὰ ἐπιτρέπη καὶ ἄμεσον δράση κατὰ τῶν ὄσων ἦταν ἀδύνατον ὁ Σουρρεαλισμὸς νὰ παραδεχτῆ – δηλαδὴ τοὺς σημερινούς ὄρους διαβίωσης τῶν ἀνθρώπων, τὴν σημερινὴ κατάσταση τῆς κοινωνίας πού οἱ σουρρεαλιστὲς περισσότερο ἀπὸ ὄλους τοὺς ἄλλους εἶχαν λόγους νὰ θεωροῦν ἀφόρητο. Ἔτσι ὁ σουρρεαλισμὸς πού εἶχε

γίνει μιὰ ἀληθινὴ μέθοδο γνώσεως τῆς πραγματικῆς λειτουργίας τῆς σκέψεως χάρις στὴν ἡρωικὴ ἐμμονὴ τῶν ὀπαδῶν ποὺ ἔμεναν πιστοὶ στὶς βασικὲς ἀρχές τῆς θεωρίας παρὰ τὴν λυσσαλέα ἐπίθεση τῶν συνασπισμένων ἀντιδραστικῶν στοιχείων, ἐγκαταλείπει τὴν ἀρχικὴ ἰδεαλιστικὴ μορφὴ του, καὶ χωρὶς ν' ἀλλάξῃ τὸ δικό του περιεχόμενο, πλησιάζει καὶ τέλος προσχωρεῖ στὸν διαλεκτικὸ ὕλισμό.

Ὁ Σουρρεαλισμός, γράφει ὁ Μπρετόν στὸ δευτέρου Μανιφέστο τοῦ 1929, κι ἂν ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὴν κριτικὴ τῶν ἐννοιῶν: πραγματικότης καὶ μὴ πραγματικότης, λογικὸ καὶ μὴ λογικὸ, στοχασμὸς καὶ παρόρμηση, γνώση καὶ ἡ θεωρούμενη μοιραία ἀγνοία, χρησιμότης καὶ ἀχρηστο, κ.τ.λ. παρουσιάζει κατ' ἐλάχιστον ὅρο τὴν ἐξῆς ἀναλογία μὲ τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμό, πὼς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν « κολοσσιαία ἀποτυχία τοῦ Ἐγγελιανοῦ συστήματος ». Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ συντάχτης τοῦ Μανιφέστου. « Μοῦ φαίνεται ἀδύνατον νὰ θέσῃ κανεὶς ὅρια, ὅπως λόγου χάρις τοῦ οἰκονομικοῦ πλαισίου, στὴν ἐξάσκηση σκέψεως ποὺ ἔχει γίνεῖ ὀριστικὰ εὐκαμπτη στὴν ἀρνήση καὶ στὴν

ἀρνήση τῆς ἀρνήσης. Πὼς νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἡ διαλεκτικὴ μέθοδο δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμοστῇ ἐπαξίως παρὰ μόνο στὴν ἐπίλυση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ὁ Σουρρεαλισμὸς φιλοδοξεῖ νὰ τῆς δώσῃ δυνατότητες ἐφαρμογῆς καθόλου συναγωνιστικὲς στὸ πιὸ ἄμεσο συνειδητὸ ἐπίπεδο. Ἄς μὴ δυσареστηθοῦν μερικοὶ στενόμυαλοι ἐπαναστάτες, μὰ δὲν βλέπω γιὰ ποῖο λόγο πρέπει ν' ἀποφεύγουμε τὰ προβλήματα τοῦ ἔρωτος, τοῦ ὄνειρου, τῆς τρέλλας, τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας ἐφόσον τὰ ἐξετάζουμε ἀπὸ τὴν ἴδια μὲ ἐκείνους μοίρα – τὴν Ἐπανάσταση. Δὲν διστάζω νὰ πῶ πὼς πρὶν ἀπὸ τὸν Σουρρεαλισμὸ δὲν εἶχε γίνεῖ τίποτε συστηματικὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ, καὶ πὼς καὶ γιὰ μᾶς ἐπίσης, ἦταν ἀνεφάρμοστη ὑπὸ τὴν Ἐγγελιανὴ μορφὴ τῆς ἡ διαλεκτικῆς μέθοδο στὸ σημεῖο ποὺ τὴν βρήκαμε. Ἦταν πιὰ ἀνάγκη γιὰ μᾶς νὰ ξεφύγουμε τελειωτικὰ ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ ».

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀπὸ τὸ δευτέρου Μανιφέστο τοῦ '29 μᾶς δείχνει μερικὲς ἀπὸ τίς ζυμώσεις ποὺ γίνονταν μέσα στοὺς κόλπους τοῦ σουρρεαλισμοῦ κατὰ τὰ χρόνια ποὺ προηγήθηκαν, καὶ προ-

αναγγέλλουν τὰ ἐπερχόμενα γεγονότα πού θά λάβω-
 βαιναν χώρα συντόμως. Ἦδη ὁ Σουρρεαλισμός
 ἔδειχνε ἀπό κάμποσο καιρό τὴν ἀλληλεγγύη του
 μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ προλεταριάτο καὶ ἐνδιαφερό-
 ταν ὀλοένα περισσότερο σὲ ὅλα τὰ φλέγοντα ζη-
 τήματα τοῦ ταξικοῦ ἀγώνα. Οἱ ὄπαδοί του, ἂν καὶ
 ἀστικῆς προελεύσεως, εἶχαν δεῖξει καὶ πρὶν ἀπὸ
 τὴν θαρραλέα μεταπήδησή τους στὸ στρατόπεδο
 τῶν ταξικῶν ἀντιπάλων τους, τὴν ἀποστροφή καὶ
 τὴν ναυτία πού τοὺς προξενοῦσε ὁ ἀστικός πολι-
 τισμός καὶ ὁ ἰδεαλισμός του, πού ψυχολογικά συν-
 ετέλεσε πάρα πολὺ κατὰ τὴν γνώμη μου στὴν δη-
 μιουργία τῆς ψυχικῆς κατάστασης πού προκάλε-
 σε τὴν γένεση τῆς ντανταϊστικῆς ἐξέγερσης καὶ
 τῆς σουρρεαλιστικῆς ἐπανάστασης ἐπίσης. Ἡ δρι-
 μύτατη κριτικὴ πού ἀσκοῦσαν καὶ πρὶν, γινόταν
 τώρα στὰ περισσότερα ζητήματα ὀλοένα πιὸ ἀλ-
 ληλέγγυη μὲ τὴν μαρξιστικὴ κριτικὴ καὶ ὀλοένα
 δριμύτερη. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1927 ὁ Ἄντρέας Μπρε-
 τόν, ὁ Ἀραγκόν, ὁ Éluard καὶ ἄλλοι σουρρεαλι-
 στὲς προσχωροῦν στὸ κομμουνιστικὸ κόμμα τῆς
 Γαλλίας. Στὰ ἠθικὰ ἀντίποινα, στὸ μπουκοτάρι-
 σμα, στοὺς ἀποκλεισμούς μὲ τοὺς ὁποίους προσπα-

θοῦσε νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς σουρρεαλιστὲς ἢ ἰθὺ-
 νουσα τάξη, προστέθηκαν τώρα καὶ τὰ δικαστικὰ
 ἀντίποινα, ὁ διωγμὸς τῶν σουρρεαλιστῶν ἀπὸ τὶς
 Ἀρχές. Ὅμως ἡ μικρὴ μὰ γενναία ἐπαναστατικὴ
 ὁμάδα μένει ἀπτόγητη καὶ τὸ μαχητικὸ της μένος
 μεγαλώνει. Μετὰ πολλὰς ἐνδοσχολικὲς συζητή-
 σεις ἀποκλείονται μερικὰ ἀπὸ τὰ παλαιὰ μέλη
 πού γιὰ διαφόρους λόγους εἶχαν ἀπομακρυνθεῖ
 ἀπὸ τὴν γραμμὴ τῆς σουρρεαλιστικῆς ὀρθοδοξίας
 ὅπως οἱ κ.κ. Ἄρτώ, Delteil, Μασόν, Σουπώ,
 Vitrac καὶ ἄλλοι. Κατὰ καιροὺς ὅμως προστίθεν-
 ται στὸν κεντρικὸ πυρήνα πού ἀποτελεῖ τὴν καρδιά
 τοῦ κινήματος, νέοι σουρρεαλιστὲς ὅπως λόγου
 χάρη ὁ Salvador Dali στὰ 1930 τοῦ ὁποίου ἡ συν-
 εισφορὰ εἶναι πολύτιμη, ὅπως ὁ παλαίμαχος τοῦ
 ντανταϊσμοῦ μὰ πάντα νέος Τριστάν Τζαρά πού
 ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὴν Σουρρεαλιστικὴ ὁμάδα ἔνεκα
 ἐπιφανειακῶν μᾶλλον παρὰ οὐσιαστικῶν δια-
 φορῶν στὸ ζήτημα τῶν ἀρχῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ
 Σουρρεαλισμὸς εἶχε περάσει ἐπισήμως πρὸς τὴν
 ἄλλη μεριά τοῦ κοινωνικοῦ ὁδοφράγματος προσ-
 χωρώντας στὴν III Διεθνῆ καὶ συνταυτίζει τὴν
 τύχη τῆς ἰδικῆς του ὑπόθεσης μὲ τὴν τύχη τοῦ

κομμουνισμού. Τὸ ὄργανό του « Ἡ Σουρρεαλιστική Ἐπανάσταση » μετονομάζεται στὰ 1930 « Ὁ Σουρρεαλισμὸς στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἐπανάστασης ». Ἔτσι συμμαχώντας φανερά μετὰ τὸ προλεταριάτο ἢ πραγματικὰ πρωτοποριακῆ αὐτῆ ὁμάδα ἐξακολουθεῖ τὴν μαχητικὴ τῆς δραστηριότητα ὑπὲρ τοῦ σουρρεαλισμοῦ καὶ τοῦ μαρξισμοῦ κάτω ἀπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ ὅπως ἦταν φυσικὸ ἐφ' ὅσον οἱ ἀποτελοῦντες αὐτῆ τὴν ὁμάδα ἦταν πρὸ πολλοῦ πεπεισμένοι περὶ τοῦ τρόπου μετὰ τὸν ὁποῖο καθίσταται δυνατὴ ἡ τροποποίηση τῆς πραγματικότητος καὶ ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ τελευταία αὐτῆ φάση τοῦ σουρρεαλιστικοῦ κινήματος γεννᾷ ἕνα-δυὸ περίπλοκα προβλήματα τὰ ὁποῖα δὲν μπορούμε νὰ ἐκθέσουμε μετὰ λίγα μόνο λόγια μέσα στὰ στενὰ χρονικὰ ὅρια μιᾶς διάλεξης. Ὁ σουρρεαλισμὸς δὲν εἶναι μιὰ στατικὴ δοξασία μὰ ἕνα κίνημα δυναμικὸ καὶ δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε μόνο μετὰ πέντε-ἕξι κουβέντες ποιὰ θὰ εἶναι ἡ περαιτέρω ἐξέλιξί του. Τὰ προβλήματα πού ἀναφέρω τὰ ἐξετάζω σ' ἕνα μακρύτερο ἄρθρο μου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἄλλωστε ἀντλήσα ὅσα σᾶς εἶπα

σήμερα, μετὰ τὴν πεποίθηση πὼς ὑπάρχουν λύσεις ἱκανοποιητικὲς καὶ ἀπὸ Σουρρεαλιστικὴ καὶ ἀπὸ ἱστορικοῦλιστικὴ ἀποψη. Ὅσοι ἐνδιαφέρεσθε μπορεῖτε νὰ διαβάσετε αὐτὸ τὸ ἄρθρο τὸν μῆνα Ἰούνιο στὸ δεῦτερο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ « Σκοποὶ » τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτο τεῦχος θὰ κυκλοφορήσῃ ἐκτὸς ἀπροόπτου τὸν προσεχῆ Μάρτιο.

Κυρίες καὶ Κύριοι, φτάσαμε στὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μας. Πρὶν σᾶς χαιρετήσω θέλω νὰ ἐκφράσω δημόσια τὸν θαυμασμό μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου στὸν Ἀντρέα Μπρετόν καὶ στοὺς ἄλλους Σουρρεαλιστὲς πού μετὰ τὸν διαλεκτικὸ ὕλισμό καὶ τὸν Sigmund Freud, ἔχυσαν τὸ περισσότερο καὶ τὸ πιὸ ἀπλετο φῶς μέσα στὰ πυκνὰ σκοτάδια πού μᾶς περιβάλλουν.

Ἀθήνα 25/1/1935

Ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρῆκος τὸ 1935.
Φωτογραφία Α. Πατρίδη.

Η ΔΙΑΛΕΞΗ ΤΟΥ 1935 « ΠΕΡΙ ΣΟΥΡΡΕΑΛΙΣΜΟΥ » ΤΟΥ
ΑΝΔΡΕΑ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΥ, ΜΕ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕ
ΛΕΙΑ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΗ ΓΙΑΤΡΟΜΑΝΩΛΑΚΗ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕ
ΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
« GRAPHICON ». ΟΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ
ΕΙΝΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ. Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟ « ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ » Α.Ε. ΣΕ
ΧΑΡΤΙ ΡΑΛΑΤΙΝΑ 100 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ. ΤΟ
ΒΙΒΛΙΟ ΔΕΘΗΚΕ ΣΤΟΥ ΘΟΔΩΡΟΥ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΕΛΗ ΡΟΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΕ 2.000 ΑΝΤΙ
ΤΥΠΑ ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2009 ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ
ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΑΓΡΑ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΣΧΕΔΙΑΣΕ
ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΕ Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΕΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Ἄριθμός ἔκδοσης

961